

ANA HATLARI İLE
ATATÜRK
DÖNEMİ
TÜRK DIŞ POLİTİKASI

EDİTÖRLER

ERSİN MÜEZZİNOĞLU
LATİF PINAR
İSMAİL ŞAHİN

**ANA HATLARI İLE
ATATÜRK
DÖNEMİ
TÜRK DIŞ
POLİTİKASI**

ANA HATLARI İLE ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Yayın Koordinatörü
Ahmet Dünder

Yayın Yönetmeni
Zeynep Yeşilova

Editörler
İsmail Şahin
Ersin Müezzinoğlu
Latif Pınar

Kapak Tasarımı
Yunus Karaaslan

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

1. Baskı: İstanbul, 2019

ISBN 978-605-2101-76-6

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK
Topkapı Mah. Kahalbaş Sok. No:31/1
Fatih - İstanbul
bilgi@idealkultur.com
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 12669

Baskı
OPTİMUM BASIM SAN. VE TİC.LTD. ŞTİ.
Sertifika No: 41707

© Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınmaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.

Kütüphane Katalog Kartı

Ana Hatları ile Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası / Editör İsmail Şahin, Ersin Müezzinoğlu, Latif Pınar
654 sayfa ; 23,5 cm.
ISBN: 978-605-2101-76-6
1.Atatürk, Kemal, 1881-1938. 2. Türkiye_Dış İlişkiler_1918-1960. 3. Türkiye_Politika ve idare_1918-1960_Kaynaklar.
DR 592.K4.A53
327.561/ANA

ANA HATLARI İLE
ATATÜRK DÖNEMİ
TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Editörler

İsmail ŞAHİN

Ersin MÜEZZİNOĞLU

Latif PINAR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1

BİRİNCİ KISIM MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVRALINAN MİRAS: SON DÖNEM OSMANLI
DIŞ POLİTİKASI VE DİPLOMASİSİ 5
Hakan TÜRKKAN

İKİNCİ BÖLÜM

MİSAK-I MİLLÎ VE DIŞ POLİTİKA 47
Cemile ŞAHİN

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATILI DEVLETLERLE İLİŞKİLER 77
Bilal TUNÇ-Fehminaz ÇABUK

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOVYETLERLE İLİŞKİLER 99
Bilal TUNÇ

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ VE GÜMRÜ ANTLAŞMASI 115
İsmigül ÇETİN

ALTINCI BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI VE LOZAN ANTLAŞMASI 137
Yasin KAYIŞ

İKİNCİ KISIM
LOZAN SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA
İKİLİ İLİŞKİLER VE BAŞLICA SORUNLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSUL MESELESİ..... 179
Bilal TUNÇ

İKİNCİ BÖLÜM

MUSUL MESELESİ SONRASI İNGİLTERE İLE İLİŞKİLER.....205
Resul YAVUZ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FRANSA İLE İLİŞKİLER 237
Yakup KAYA

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HATAY MESELESİ 273
Sabit DOKUYAN

BEŞİNCİ BÖLÜM

İTALYA İLE İLİŞKİLER 293
Ersin MÜEZZİNOĞLU

ALTINCI BÖLÜM

ALMANYA İLE İLİŞKİLER 335
Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA

YEDİNCİ BÖLÜM

SOVYETLERLE İLİŞKİLER..... 357
Çağatay BENHÜR

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BALKAN POLİTİKASI VE BALKAN DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLER..... 379
Serap TOPRAK

DOKUZUNCU BÖLÜM

İRAN İLE İLİŞKİLER..... 417
Ersin MÜEZZİNOĞLU

ONUNCU BÖLÜM

AFGANİSTAN İLE İLİŞKİLER 457
Ahmet Coşkun TEKİN

ON BİRİNCİ BÖLÜM

LOZAN'DAN MONTRÖ'YE BOĞAZLAR MESELESİ.....479

Serap TOPRAK

ÜÇÜNCÜ KISIM

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE TEORİK VE DETAYLI OKUMALAR

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE ÜYE OLMASI VE

CEMİYETLE OLAN İLİŞKİLERİ.....495

Yakup KAYA

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ CELAL BAYAR HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE

TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....525

Sabit DOKUYAN

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVFİK RÜŞTÜ ARAS'IN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI.....563

Hanefi YAZICI

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA GÜVENLİK ARAYIŞLARI:

İDEALİZM-REALİZM KISKACINDA TÜRKİYE.....585

Latif PINAR

BEŞİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ GÖÇ POLİTİKASININ ESASLARI..... 617

Cemile ŞAHİN

ALTINCI BÖLÜM

Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşması

Yasin KAYIŞ*

Giriş

Lozan Antlaşması, I. Dünya Savaşı'nı bitiren diğer antlaşmaların aksine halen geçerliliğini korumaktadır. Bu durum, onun tek taraflı bir dayatmayla değil uzun süren müzakereler sonucunda ortaya çıkan bir uzlaşmayla imzalanmasından kaynaklanmaktadır. Anlaşmanın tarafları masaya otururken arzuladığı sonuçlara tam olarak ulaşamasa da uzlaşmayı kabul etmiş ve imzalarının arkasında durmuşlardır.

Tüm Avrupa 1939-1945 yılları arasında savaşın ateşiyle kavrulurken Türkiye'nin bu ateşe kapılmaması, barışın lüks olarak değerlendirilebileceği dönemlerde bile Türkiye'nin bir "barış adası" olarak kalabilmesi Lozan'la doğrudan ilgilidir.

Lozan Antlaşması'nı "zafer" ya da "hezimet" olarak değerlendirenler de dâhil olmak üzere herkes bu anlaşmanın Türkiye Cumhuriyeti'nin temel taşı olduğunda hemfikirdir. Zira Lozan'ın oluşturduğu uluslararası düzen

* Dr., Yasin KAYIŞ, Milli Eğitim Bakanlığı.

Bu çalışma, İdeal Kültür Yayıncılık tarafından 2019 yılında yayınlanan "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası III" adlı eserde yer alan "Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşması" başlıklı çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

üzerine kurulan yeni Türk devletinin varlığı, sınırları, uluslararası ilişkileri hatta ekonomisi çok büyük oranda bu anlaşmayla belirlenmiştir.

Türkiye’de özellikle son yıllarda Lozan Antlaşması’nın bilimsel kriterlerin dışında tartışmaya açıldığı, siyasi beklentilere paralel olarak değerlendirilmeler yapıldığı gözlenmektedir. Hatta gerçeğe aykırı bir şekilde antlaşmanın gizli maddeleri olduğu, bu gizli maddelerin Türkiye’nin elini kolunu bağladığı; anlaşmanın, yüzüncü yılı olan 2023’te sona ereceği ve böylece Türkiye’nin zincirlerinden kurtulacağı gibi “şehir efsaneleri” dolaşıma sokulmuştur. Özellikle sosyal medyada çığ gibi büyüyen bu iddialarda Lozan’ın Türkiye açısından kazanımları değil, uzlaşma amacıyla verilen/verilmek zorunda kalınan tavizler öne çıkarılmaktadır. Oysa tüm tarihi olay ve olgularda olduğu gibi Lozan Antlaşması’nı değerlendirirken de dönemin koşullarını göz önünde bulundurmak esas olmalı, anlaşma bir bütün olarak ele alınmalıdır.

1. Lozan’a Giden Süreç

Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması’yla I. Dünya Savaşı’ndan çekildiğinde gerek yönetim kademesinde gerekse de toplumun genelinde kaygıdan çok geleceğe yönelik umut ağır basıyordu. Çok kan kaybedilmiş olsa da yıllardır süren savaş silsilesi nihayet sona ermiş, “barış”ın eşiğine gelinmişti. Osmanlı’nın I. Dünya Savaşı’na girmesinden sorumlu tutulan “İttihatçı Belası” savaşın kaybedilmesiyle yönetimden düşmüştü. Analar-babalar yıllardır hasretini çektiği evlatlarına nihayet kavuşmak için gün sayıyorlardı. Savaşın son yılında ABD Başkanı Wilson adil ve kalıcı bir barışın çerçevesini çizmiş, yenilen ülkelerin ezilmeyeceği teminatını vermişti. Oysa ateşkes antlaşmasının ayrıntıları ortaya çıktıkça ve İtilaf devletleri ateşkes antlaşması hükümlerinde dayanarak işgallere başlayınca iyimser hava çabuk dağıldı.

Savaşı kazanan devletlerin yenilen devletlere imzalatacakları barış anlaşmalarının şartlarını belirlemek üzere topladığı Paris Barış Konferansı 18 Ocak 1919’da açıldı. Altı ay süren ve otuz iki devletin katıldığı bu konferansta dünya galip devletlerin çıkarlarına göre şekillendiriliyordu. Ne var ki bu konferansta Osmanlı İmparatorluğu’nun durumunu belirleyecek anlaşmanın hazırlanması bazı sebeplerle mümkün olmadı. Öncelikle, savaş arifesinde ve sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nun topraklarını paylaşma konusunda belli bir uzlaşma sağlanmış olan Çarlık Rusyası 1917’de çökmüş,

yerine kapitalist dünya ile ideolojik çatışma içinde olan Sovyet Rusya kurulmuştu. Bu gelişme bir yandan paylaşım planlarını altüst ederken, diğer yandan da Rusya'yı yeniden “*tedbir alınması gereken düşman*” saflarına katmıştı. İkinci olarak boğazlar, Ortadoğu ve Akdeniz gibi dünyanın önemli bölgelerinde nüfuz ve egemenlik sahalarını paylaşmak/paylaştırmak hiç de kolay değildi. Galip devletler arasındaki çıkar çatışmaları savaş sonrasında çeşitli vesilelerle su yüzüne çıkmaya başlamış, paylaşım planlarının savaş sonrasında güncellenmesi gündeme gelmiştir. Nitekim Paris Barış Konferansı'nda İtilaf devletleri arasındaki ilk çatlaklar ortaya çıkmaya başlamıştı. İngiltere ve Fransa daha önce İtalya'ya söz verdikleri Batı Anadolu'yu Yunanistan'a vermiş, bunun üzerine İtalya'nın sert protestosuyla karşılaşmıştı.

Anadolu yer yer işgal edilirken tepkileri de beraberinde getirmiş, ilk olarak Dörtyol'da başlayan silahlı direniş Maraş'ın ardından Batı Anadolu'da görülmüş, Türk Milleti Kuvayi Milliye adı altında direnmeye başlamıştı. Atatürk'ün Samsun'a çıkmasından sonra ayrı ayrı ve bölgesel olarak yürüyen direniş hareketleri tek çatı altında toplanmaya başladı. Amasya Genelgesi'yle başlayan topyekûn mücadele çağrısı Erzurum ve Sivas kongrelerinde ete kemiğe büründü. İleride Misak-ı Milli adıyla anılacak olan kararlar bu kongrelerde olgunlaşmaya başladı.

İstanbul'da toplanan ve milli iradenin temsilcisi durumunda olan Osmanlı Mebusan Meclisi 28 Ocak 1920 tarihli oturumunda Misak-ı Milli adı verilen kararları aldı. Bu kararlar Osmanlı Devleti ve halkı açısından kalıcı ve adil bir barışın şartlarını içeriyor, “*milli sınırlar*” kavramını somutlaştırıyordu.¹ Mücadele, bu kararlar gerçekleşene kadar sürdürülecek, Kurtuluş Savaşı bu programa göre yürütülecekti. Buna göre 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı tarihte Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan topraklar vatanın ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştü. Arap eyaletlerinin halkı kendi geleceklerine serbestçe karar vermeliydi. Batı Trakya'nın hukuki durumu bölge halkının vereceği kararla belirlenmeliydi. Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) gerekirse tekrar halkoyuna başvurulabileceği, azınlıklara verilecek hakların uluslararası eşitlik prensibine bağlı olması, İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvence altında olması koşuluyla boğazların uluslararası ticarete açık olması için taraf ülkelerle birlikte

1 Misak-ı Milli ile Lozan Antlaşması arasındaki ilişki için bkz. İlker Alp, “Misak-ı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşmasına Yansıması”, *Türkler*, XVI, Editörler: Hasan Celâl Güzel- Kemal Çiçek- Salim Konca, s.293-305; Ayrıca bkz. Cemile Şahin, “Atatürk Dönemi Dış Politikasında Misak-ı Milli'nin Etkisi”, *Atatürk Dönemi Dış Politikası*, III, Editörler: Ersin Müezzinoğlu- Latif Pınar, İdeal Kültür Yay., 1. baskı, İstanbul 2019, s. 9-52.

karar verilebileceği; siyasi, adli ve mali gelişmemizi önleyecek sınırlamaların (kapitülasyonların) kaldırılması ve dış borçların da uygun koşullarda ödenebileceği öngörülüyordu.²

Ocak 1920 itibariyle İtilaf devletleri henüz projeleri konusunda uzlaşmış ve somut bir “barış” tezi ortaya koyamamışlarsa da Misak-ı Milli’nin İtilaf devletlerinin planlarıyla taban tabana zıt olduğu açıktı. Buna bağlı olarak İtilaf devletlerinin Misak-ı Milli’ye tepkisi sert oldu. Zaten fiili işgalleri altındaki İstanbul’u 16 Mart 1920’de resmen işgal ettiler. Meclis-i Mebusan’daki bazı mebuslar tutuklanarak Malta’ya sürgün edildi. Meclis-i Mebusan dağıtıldı. Anadolu’daki direnişe karşı sert tavrıyla bilinen Damat Ferrit Paşa yeniden sadrazam oldu.

İstanbul’daki gelişmeler karşısında Ankara’da yeni bir meclisin toplanması için çağrı yapan Mustafa Kemal Paşa bu çağrısıyla farklı siyasi ve toplumsal gruplardan insanları vatanın kurtuluşu için bir araya toplamayı başardı. Osmanlı Mebusan Meclisi’nin kabul etmiş olduğu Misak-ı Milli kararları da milli ülkü, uğruna mücadele verilmesi gereken program olarak TBMM tarafından benimsendi. Uluslararası platformda Ankara Hükümeti’nin tezi haline geldi.³

Bir yandan Anadolu’daki milli direnişi kırmak için Osmanlı yönetimiyle birlikte hareket eden İtilaf Devletleri diğer yandan da Osmanlı bakiyesine şekil vermek için çabalıyorlardı. Nisan 1920’de İtalya’da toplanan San Remo Konferansı’nda Osmanlı’ya imzalatılacak antlaşmaya son şekli verildi. Sultan Vahdettin’in başkanlığında toplanan Saltanat Şurası’nın kabul kararı sonrasında Paris’e giden Osmanlı heyeti 10 Ağustos 1920’de imparatorluğun ve Türk Milleti’nin ölüm fermanı niteliğindeki Sevr Antlaşması’nı imzalıyordu.

Sevr Antlaşması’na göre Osmanlı Devleti İstanbul ve Anadolu’da küçük bir toprak parçasından ibaret olacaktı. Ancak anlaşma hükümlerine uyulmazlarsa İstanbul da Osmanlı’nın elinden alınacaktı. Doğu Trakya ve İzmir Yunanistan’a, Güneybatı Anadolu ile Antalya ve Konya İtalya’ya; Adana, Sivas, Malatya ile Osmaniye-Nusaybin çizgisinin güneyi Fransızlar’a, Irak’ın kuzeyi İngilizler’e bırakılıyordu. Doğuda bir Ermeni devleti kuruluyor, bir Kürt devletinin kurulmasına da kapı aralanıyordu. Kapitülasyonlar daha da genişletilecekti. Boğazlar daima açık olacak ve uluslararası bir komisyon

2 Misak-ı Milli’nin metni için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, I (1920-1945), TTK Yay., 3. baskı, Ankara 2000, s. 15-16.

3 Mevlüt Çelebi, *Türk İnkılâp Tarihi*, Özal Matbaası, 1. baskı, İstanbul 2007, s. 78.

tarafından yönetilecekti. Askerlik zorunlu olmayacak, ordunun mevcudu 50.700'ü geçmeyecekti. Donanma sınırlandırılacak, ordu İtilaf devletlerinin kontrolü altında olacak; tank, uçak ve ağır topa sahip olmayacaktı. Borçlanma, para basma gibi mali işler İtilaf devletlerinin kontrolündeki komisyon tarafından belirlenecekti.⁴

Sevr Antlaşması, I. Dünya Savaşı'nın galibi olan mağrur İtilaf devletlerinin –özellikle de İngiltere'nin- yaklaşık yüz elli yıllık “*Doğu Sorunu*”nu kendilerine göre çözmeyi tasarladıkları bir formüldü. Osmanlı İmparatorluğu'na müzakere şansı bile tanınmamış, Wilson İlkeleri ayaklar altına alınmış, milliyet olgusu hiçe sayılmıştı. Buna karşın Sevr Antlaşması ölü doğmuş bir antlaşmaydı. Özellikle İngiltere tarafından ısrarla dayatılsa da hiçbir zaman hukuken ve fiilen hayata geçemedi. Çünkü Osmanlı anayasası olan Kanun-u Esasi'ye göre uluslararası bir antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için Mebusan Meclisi'nin onayından geçmesi gerekiyordu ki bu hukuki basamak hiçbir zaman tamamlanmamıştır. Diğer yandan Milli Mücadele bu anlaşmanın yürürlüğe girmesindeki en önemli engeli fiilen oluşturmuştur.

Osmanlı yönetiminin Sevr Antlaşması'nı imzalamasına rağmen Ankara'daki TBMM hükümeti İtilaf Devletleri'nin Türk Milleti'ni yok etme projesine ilk andan itibaren karşı çıktı. Anlaşmayı imzalayanlar vatan haini ilan edildi. 10 Ağustos 1920'den 9 Eylül 1922'ye kadar Milli Mücadele adı altında yapılan her fiil de aslında Sevr'e karşı Misak-ı Milli'yi savunma ve hayata geçirme mücadelesiydi.

İngilizlerin çıkarlarının hizmetkârı durumundaki Yunan ordusunun İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya savaşlarındaki temel amaçları Milli Mücadele'ye son vermek ve nihayetinde Sevr'i Türkler'e zorla kabul ettirmektir. Söz konusu süreçte İtilaf Devletleri biri Londra Konferansı'nda (23 Şubat-12 Mart 1921), diğeri de Mart 1922'de olmak üzere iki kez Ankara'ya “*barış*” önerisinde bulunsalar da aslında bu öneriler Sevr'in yumuşatılmış halinden ibaretti. Ankara Hükümeti, Misak-ı Milli ile örtüşmeyen bu önerileri kabul etmediği gibi Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için Milli Mücadele'yi sürdürdü.

1922'nin Ağustos ayında iki tarafın ne için mücadele ettiği ve tezleri belliydi. Taraflar hâlâ tezlerinde ısrarlıydı ve geri adım atmıyorlardı. Mesele sadece toprak değildi. Bir tarafta Türk Milleti'ni hiçe sayan ve Anadolu'yu paramparça etme projesi olan Sevr, diğer tarafta hür ve bağımsız

4 Çelebi, a.g.e., s. 83-84; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yay., 1. Baskı, Ankara 1990, s. 148-150.

yaşamak isteyen bir milletin özgürlük manifestosu vardı. Sevr'i dayatanlar için bu konu yalnızca Anadolu'nun paylaşılması meselesi değildi. Daha da ötesinde, İtilaf devletlerinin Misak-ı Milli'yi kabul etmek zorunda kalmaları dünyanın dört bir yanındaki sömürgeler için kötü örnek olabilir, Anadolu hareketi emperyalizmin belinin kırılmasındaki ilk dayanak noktası olabilir. Türkler için ise Sevr'i kabul etmek demek ölümden beterd. Bunu da "ya istiklâl ya ölüm" parolası özetliyordu. Terazinin hangi kefesinin ağır basacağı ise 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz belirledi.

Afyon'da Yunan ordusunun bozguna uğramasının ardından Türk ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdi. Türkler olağanüstü bir zafer kazanmış, barış masası için müthiş bir avantaj elde etmişlerdi. Ancak süreç devam ediyor ve o günlerde yaşanan bazı olaylar da barış masasında tartışılacak yeni konular arasında yerini alıyordu. Örneğin Yunanlılar geri çekilirken Batı Anadolu'da pek çok pek çok kent ve kasabayı yakıp yıkmıştı. Uluslararası gözlemcilerin de teyit ettiği bu yıkım ileride tazminatlar başlığı altında gündeme gelecekti. Diğer yandan Büyük Taarruz sadece Batı Anadolu Rumlarının değil önce Marmara sonra da Doğu Trakya ve Karadeniz Rumlarının kitleler halinde Yunanistan'a göç etmesini tetiklemişti. Ekim 1922'de 650.000'i bulan göçmen sayısı 1922 sonunda 1.000.000'a ulaşacaktı.⁵ Batı Anadolu'nun işgalden temizlenmiş olmasına karşın Doğu Trakya, İstanbul, Çanakkale ve Musul hâlâ işgal altındaydı ve Misak-ı Milli'ye göre mücadele buralar da kurtulana kadar sürecekti.

Büyük Taarruz'un sağladığı zafere karşın İtilaf devletleri önce hiçbir şey olmamışçasına davranmayı tercih ettiler. Bu bir yandan yaşanan büyük şokun, diğer yandan TBMM Hükümeti'yle muhatap olmaktan kaçınmanın göstergesiydi. Ayrıca kazanılacak zaman İtilaf devletlerinin lehine işleyebilir, yeni karşı hamlelere fırsat yaratabilirdi. Mustafa Kemal Paşa bu suskunluk sonucunda askeri birliklere İstanbul ve Çanakkale üzerine yürüme emri verdi. Amacı inisiyatif elden kaçırmamak, müttefikleri masaya oturmaya zorlamak ama bunu yaparken de eldeki kozları kaybetmemektir.

Türk ordusunun 65.000 kişilik kuvvetle Çanakkale üzerine yöneldiği ve "Çanakkale Krizi" olarak adlandırılan olayda Türk ve İngiliz kuvvetleri burun buruna geldiler. İngilizler, Fransızlardan ve İtalyanlardan destek göremediği gibi dominyonları olan Kanada ve Avusturalya'dan da red cevabı aldı. Hindistan'da Türkiye lehine bir kaynaşma söz konusuysen, İngiliz

5 Kemal Arı, *Büyük Mübadele- Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul 2003, s. 8.

kamuoyu da yeni bir savaşa karşı sesini yükseltiyordu. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington ise krizin sıcak çatışmaya dönüşmesi için ağırlığını koyuyordu. Sonunda İngiltere Başbakanı Lloyd George'un yürüttüğü politika tam anlamıyla çöktü. Fransa ve İtalya'nın araya girmesiyle de tarafların ateşkes konusunu görüşmek üzere bir araya gelmesi mümkün oldu.⁶

3 Ekim 1922 günü Mudanya'da başlayan ateşkes görüşmelerinde Türkiye'yi İsmet Paşa, İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı da General Mombelli temsil ediyordu. Yunan delegeleri ise doğrudan müzakerelere katılmadılar. Zaman zaman sert tartışmaların yaşandığı hatta görüşmelerin kesilmesinin bile gündeme geldiği Mudanya Konferansı 11 Ekim 1922'de imzalanan ateşkes antlaşmasıyla son buldu.⁷ Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla Yunanlılar Meriç ırmağının doğu kesimini tahliye ediyorlardı. Devir teslim Müttefiklerin nezaretinde gerçekleşecek, TBMM yönetiminin Trakya'ya geçirebileceği jandarma sayısı 8000'le sınırlı olacaktı. Böylece Doğu Trakya (Karaağaç hariç) yeni bir silahlı çatışmaya gerek kalmaksızın kurtarılıyordu. Diğer yandan, Müttefik devletler barış antlaşması imzalanıncaya kadar Çanakkale ve İstanbul'da asker bulundurmaya devam edeceklerdi. TBMM Hükümeti bu süreçte Trakya'da bir ordu kurmayacak ve Anadolu'dan kuvvet nakledemeyecekti. Ateşkes hükümlerinin dikkat çeken bir hükmü de İstanbul'un Osmanlı yönetimine değil TBMM Hükümeti'nin kontrolüne bırakılmasıydı. Bu durum Müttefiklerin de artık Osmanlı yönetiminden ümitlerini kestiklerinin ve Türklerin temsilcisi olarak TBMM Hükümeti'ni kabul ettiklerinin bir göstergesiydi. Mütareke hükümlerine bağlı olarak Ankara Hükümeti adına Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen Refet Paşa'nın emrindeki kuvvetler 19 Ekim 1922'de İstanbul'a girdi ve Trakya'da TBMM Hükümeti'nin otoritesini tesis etmeye başladı.⁸

Mudanya Ateşkes Antlaşması, kalıcı barış görüşmelerinin kapısını açmıştı. Nitekim 27 Ekim 1922'de İngiltere, Fransa ve İtalya bir notayla Türkiye'yi Lozan'da toplanacak konferansa davet ediyorlardı.⁹ Ancak ateşkes

6 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay.Haz.: Sabahattin Selek, Bilgi Yay., 3. baskı, Ankara 2009, s. 287-288; Mustafa Çufalı, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül- Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/45 (Kasım 1999), s. 804- 813; Taha Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, Doğan Kitap, 1. baskı, İstanbul 2014, s. 53-58.

7 Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın metni için bkz. İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 71-74.

8 Bkz. Veysi Akın, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", *Türkler*, XVI, Editörler: Hasan Celâl Güzel- Kemal Çiçek- Salim Konca, s. 219-229.

9 Türkiye'nin bu çağrıya karşı konferansın İzmir'de toplanması teklifi İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmemiştir.

antlaşması ile barış konferansı arasında yaşanan iki önemli siyasi gelişme barış görüşmeleri açısından hayati öneme sahipti. Bunlardan ilki “*Türkleri Avrupa’dan defetme*” ve Türkiye’yi parçalama politikasının ateşli savunucusu olan İngiltere Başbakanı Lloyd George’un istifasıydı. Çanakkale Krizi ve Mudanya Ateşkes Antlaşması’ndan sonra koalisyon hükümetinin ortağı durumunda olan Liberal ve Muhafazakâr partiler arasındaki anlaşmazlık iyice su yüzüne çıkmış, muhafazakâr liderlerden Bonar Law, Lloyd George’un yürüttüğü dış politikaya açıkça eleştiriler yöneltmişti.¹⁰ Muhafazakâr Dışişleri Bakanı Lord Curzon’un istifa edeceğini ve muhafazakâr milletvekillerinin koalisyona son vereceğini öğrenen Lloyd George’un siyaseten ayakta duracak hali kalmamıştı. 19 Ekim’de istifa etti. Bunun üzerine İngiltere seçime gidecek, Kasım 1922’de yapılacak seçimler muhafazakârların gücünü artırırken Lloyd George’un liderliğindeki liberaller için büyük bir yenilgi olacaktı. Bonar Law başkanlığında kurulacak yeni hükümetin Dışişleri Bakanı ise bir önceki hükümette olduğu gibi yine Lord Curzon olacaktı.¹¹

Türk tarafında ise Atatürk’ün “*milli bir sır*” olarak Milli Mücadele Döneminde gündeme getirmekten uzak durduğu saltanat konusunda adım atma zamanıydı. Milli Mücadelenin silahlı kısmı sona ermiş, Ankara Hükümeti ve onun lideri Atatürk zaferi kazanmıştı. Osmanlı yönetimi ise uzun zamandır gücünü ve meşruiyetini kaybettiği gibi desteğini aldığı mütteliklerden de yoksun kalmıştı. Saltanatı kaldırma konusunda doğru zamanı kollayan Atatürk, İtilaf Devletlerinin Ankara Hükümeti’nin yanı sıra Osmanlı yönetimini de Lozan Konferansı’na davet etmesi sonucunda adım atmaya karar verdi.

İtilaf Devletleri tarafından Lozan’a davet edilen Osmanlı Hükümeti adına Sadrazam Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği çok gizli ve kişiye özel mektupta Lozan’da birlikte hareket etmeyi öneriyordu. Red cevabı alan Tevfik Paşa bu kez TBMM başkanlığına gönderdiği telgrafta talebini tekrarlamış ve Lozan’da iki başlılık olmaması gerektiğini belirtmişti. Konu Mustafa Kemal Paşa tarafından meclisin gündemine getirildiğinde ise milletvekilleri büyük tepki gösterdi. Hem I. Grup’tan hem de II. Grup’tan saltanat, Sultan Vahidettin ve İstanbul Hükümeti aleyhine sert sözler sarfediliyordu. Saltanatın kaldırılması konusunda her iki grubu temsilen önergeler verildi. Önergeler Anayasa, Şer’iye ve Adliye komisyonu üyelerinden oluşan ortak komisyonda görüşülürken “*hoca efendiler*”ın saltanatla hilafetin

10 Çufalı, *a.g.m.*, s. 814.

11 Akyol, *a.g.e.*, s. 63-64.

ayrılmayacağı yönünde muhalefetiyle karşılaştı. Uzayan tartışmalar Mustafa Kemal Paşa'nın "... ihtimal bazı kafalar kesilecektir" sözleriyle kesildi. Sonunda 1 Kasım 1922'de TBMM'de yapılan oylamada saltanatla hilafet ayrılarak, saltanata son verildi.¹² Bu gelişme Türk İnkılabı açısından önemli bir gelişme olduğu gibi, TBMM Hükümeti'nin Türkiye'nin yegâne temsilcisi olarak Lozan Konferansı'na katılmasının da önünü açmıştı.

2. Lozan'a Gidecek Heyet ve Yetkileri

Mudanya Ateşkes Antlaşması sonrasında Ankara'daki gündemin üst sıralarında barış görüşmelerine gönderilecek heyetin seçimi yer alıyordu. Genel eğilim Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey'in Türkiye'yi temsil edeceği yönündeydi. Rauf Bey Mondros Mütarekesi'ndeki hatalarını barış görüşmelerinde telafi etmeyi düşünüyor, bu amaçla heyetin başında yer almak istiyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Murahhas Heyeti başkanlığı için Mondros'ta iyi bir sınav verememiş olan Rauf Bey'i değil İsmet Paşa'yı uygun görüyordu. Bunun için de öncelikle İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili olması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın ricasıyla istifa eden Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in yerine meclis tarafından 26 Ekim 1922'de İsmet Paşa seçildi.¹³

1 Kasım 1922'de saltanati kaldıran TBMM, 3 Kasım'da Lozan'a gidecek olan heyeti belirlemek ve heyetin giderlerine dair kanunu görüşmek üzere toplanmıştı¹⁴. Başdelege olarak görevlendirilen İsmet Paşa'nın¹⁵ yanında delege olarak Sıhhiye Vekili-Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur¹⁶ ile Trabzon Milletvekili Hasan (Saka) Bey görev yapacaktı. Ayrıca yine meclis tarafından

12 Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 454-459; Lord Kinross, *Atatürk- Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yay., 12. Baskı, İstanbul 1994, s.409-411; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III (1922-1938), Remzi Kitabevi Yay., 8. Baskı, İstanbul, 1983, s. 55-60. Dursun Ali Akbulut, "Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları", *Türkler*, XVI, Editörler: Hasan Celâl Güzel- Kemal Çiçek- Salim Konca, s. 347-351.

13 Toktamış Ateş, "Lozan Beklentileri", *Türkler*, XVI, Editörler: Hasan Celâl Güzel- Kemal Çiçek- Salim Konca, s. 319; Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 453-454; Atatürk, *Nutuk*'ta Rauf Bey'in İsmet Paşa'nın heyete müşavir olarak katılmasını önerdiğini belirtmektedir. Rauf Bey ise anılarında İsmet Paşa'nın heyet başkanı olmasını Atatürk'e bizzat kendisinin söylediğini belirtmektedir: Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yay., 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 540.

14 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 24, 3 Teşrinvevvel [Teşrinsani] 1338, s. 337-404.

15 Şevket Süreyya Aydemir'e göre İsmet Paşa'nın önce Dışişleri Bakanı hemen ardından da Başdelege seçilmiş olması ordudan ve kumanda heyetinden fiilen ayrılıp onun artık "Siyasi Şahsiyet" haline gelmesine yol açmıştır: Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, I, Remzi Yay., 5. baskı., İstanbul 1980, s. 217.

16 Oturumda Rıza Nur'un delegeliği şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Rıza Nur kendisine verilen red oylarının artması üzerine TBMM genel kuruluna karşı, yapılanın mertlik olmadığına dair bir konuşma yapmış Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit ise yetmiş red oyu alan bir kişinin delegelik yapamayacağını ileri sürerek tartışmaları alevlendirmiştir: Taha Akyol- Sefa Kaplan, *Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları*, Doğan Egmont Yay., 2. baskı, İstanbul 2014, s. 112.

dört danışman-milletvekili seçilmişti. Bunlar Manisa Milletvekili Celal (Bayar), Diyarbakır Milletvekili Zülfü (Tigrel), Adana Milletvekili Zekai (Apaydın) ve Burdur Milletvekili Veli (Saltıkdil) beylerdir.¹⁷ Meclis tarafından seçilen bu kişilerin dışında hükümet tarafından belirlenen uzman ve gazetecilerle Lozan'a gidecek heyete son şekli veriliyordu. Hükümet tarafından görevlendirilen uzmanlar arasında Münir (Erteğün), Tahir (Taner), Yusuf Hikmet (Bayur), Şükrü (Kaya), Cavit¹⁸ beyler ile Hayım Naum da yer almıştı. Ruşen Eşref (Ünaydın) ile Yahya Kemal (Beyatlı) beyler basın müşaviri olarak görevlendirilmişlerdi. Ali Fuat (Türkgeldi) ile Dr. Nihat Reşat (Belger) kâtipler arasındaydı.¹⁹ Heyetin harcırah ve yevmiyelerini belirleyen özel kanuna göre murahhas heyet başkanına on, diğer delegelere sekiz, müşavirlere beş, tercüman ve kâtiplere üç, erlere de ikişer İngiliz lirası yevmiye ödenecekti. Ayrıca heyet başkanına elli diğer görevlilere ise yirmi beşer İngiliz lirası elbise bedeli verilecekti²⁰.

3 Kasım 1922 günü önce Lozan'a gönderilecek görevlileri belirleyen meclis, öğleden sonra Lozan'da izlenecek politikanın esaslarını belirlemek üzere toplandı. İsmet Paşa yaptığı kısa konuşmada Lozan'da izlenecek politikanın malum olduğu bunun da Misak-ı Milli ve TBMM'nin yaptığı uluslararası anlaşmalardan ibaret bulunduğunu açıkladı. Ardından 19 milletvekili söz alarak görüş belirtti. Bu konuşmalarda Misak-ı Milli vurgusunun yanı sıra Türk-Kürt kardeşliği; Musul'un yanı sıra Hatay, Batı Trakya, Kıbrıs ve adaların geri alınması arzusu, kapitülasyonlardan kurtulma hedefi ve azınlık hakları konusu öne çıkıyordu. Konuşulanlar "*... Büyük zafer heyecanı içindeki milletvekillerinde Lozan'dan beklentilerin çok yüksek olduğunu gösterir*"²¹

Türk heyetinin Lozan'a hareket etmesinden önce hükümet tarafından hazırlanarak heyete verilen 14 maddelik talimatname, müzakerelerde izlenecek rotayı çiziyor ve heyetin yetkilerini ifade ediyordu. Kısa ama kesin hatlarla belirlenmiş olan bu talimatnamenin ana esası Misak-ı Milli'de öngörülen hususların muhataplara kabul ettirilmesi idi. İki konuda pazarlık kabul edilmiyordu. Milli sınırlarımız içerisinde bir Ermeni Devleti'nin kurulması asla söz konusu olamazdı. Kapitülasyonlar da kesinlikle kabul edilmeyecekti. Bu iki konuda gerekirse görüşmelerin kesilmesi gerektiği açıkça

17 Taha Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, s. 76-77; Ali Naci Karacan, *Lozan*, Milliyet Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1971, s. 69.

18 İzmir Suikasti davasında İstiklal Mahkemesi kararıyla idam edilen eski Maliye Nazırı.

19 Akyol, *a.g.e.*, s. 76-77; Karacan, *a.g.e.*, s. 69; Soysal, *a.g.e.*, s. 78-79.

20 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 24, 3 Teşrinevvel [Teşrinsani] 1338, s. 339-348.

21 Akyol, *a.g.e.*, s. 76-77; Karacan, *a.g.e.*, s. 80-84.

belirtilmişti. Diğer konularda elverişli koşulların sağlanması yönünde pazarlık yapılabileceği öngörülüyor, görüşmelerin kesilmesinden söz edilmiyordu. Gerekli hallerde Ankara'ya bilgi verilecek ve talimat beklenecekti.²²

Türk heyeti, kendi deyimiyle “*Amatör Diplomat*”²³ İsmet Paşa'nın başkanlığında, Ankara'da henüz tam olarak kurulamamış bir Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı dosyalar ve acele olarak hazırlanmış yetersiz bir talimat-nameyle yola çıkıyordu. Bu yüzden de sık sık Ankara'yla iletişim kurmak, talimat beklemek zorunda kalacaktı.²⁴ Lozan'da İngiltere'yi temsil edecek olan Lord Curzon ise müttefikler arasında birleşik bir cephe kurmayı başarmış ve ülkesinin Lozan'da izleyeceği politikaları iki kategoride tanımlamıştı. A (Temel Olanlar) ve B (En Çok Arzu Edilenler) başlıkları altında toplanan hedefler, İsmet Paşa'ya verilen talimatlarla uyuşmuyordu.²⁵ Bu da Lozan görüşmelerinin kıran kırana geçeceğinin göstergesiydi.

3. Lozan Konferansı'nın Birinci Aşaması

Kesintilerle birlikte yaklaşık sekiz ay sürecek olan Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan kentindeki Mont Benon Gazinosu'nun salonunda yapılan törenle açıldı. Tören öncesinde İsmet Paşa Lozan'ın her aşamasında titiz davranacağı eşitlik konusunda tavrını göstermiş, müttefikleri imtiyazlı hale getiren oturma düzenine itiraz etmişti. Bunun üzerine Türk delegasyonu önceden planlandığı gibi Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan delegeleriyle değil İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleriyle aynı masaya oturmuştu. İsmet Paşa ayrıca planlanan aksine açılış töreninde kendisinin de konuşacağını söylemiş ve bunu da kabul ettirmişti. Konuşmasında Lozan masasına nasıl geldiğini anlatan İsmet Paşa, Türk Milleti'ne büyük haksızlıklar yapıldığını belirtti. Yunanistan'ı sert sözlerle suçladı. Türkiye'nin büyük fedakârlıklarla zafere ulaştığının altını çizdi. Türkiye'nin barış yanlısı olduğunu dile getirerek, taraf ülke temsilcilerinin de olumlu tavrıyla barışa ulaşılacağına inandığını söyledi.²⁶ Gerek İsmet Paşa'nın tavrı gerekse de konuşmanın içeriği Lozan Konferansı'nın gergin bir havada süreceğinin ve Batılı diplomatların yeni bir Türkiye ile karşı karşıya olduklarının ilk işaretleriydi.

22 Alp, *a.g.m.*, s. 300-301.

23 İnönü, *a.g.e.*, s. 357.

24 Akyol, *a.g.e.*, s. 86.

25 Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, Çeviren: Mehmet Moralı, Alfa Yay., 1. baskı, İstanbul 2011., s. 53-54.

26 İnönü, *a.g.e.*, s. 357; Akyol, *a.g.e.*, s. 112-115.

Bir gün sonra başlayan görüşmeler 4 Şubat-23 Nisan 1923 tarihleri arasında kesintiye uğrayacak, antlaşmanın imzalanması ise 24 Temmuz 1923'ü bulacaktı. Kıran kırana geçen bu süreçte başta Türkiye olmak üzere tarafların gözü kulağı Lozan'da olacaktı.²⁷

Lozan Konferansı'nın bir tarafında Türkiye diğer tarafında İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Japonya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı vardı. Sovyet Rusya, Boğazlar konusundaki görüşmelere katılmak üzere konferansa katılmıştı. ABD, aktif olarak değil gözlemci olarak bulunuyordu. Bulgaristan, Belçika ve Portekiz de temsilcileriyle Lozan'daydı.²⁸

Konferans henüz başlamadan, Türk basını müttefik yetkililerin yaptığı açıklamalara geniş yer vermiş, bu sözlere bağlı olarak İngiltere'nin konferansta sert bir tutum takınacağı belli olmuştu. Basına yansıyan Fransız imajı ise oldukça dostane ve ılımlıydı. Fransız yetkililerin barış yanlısı sözleri, barış umudunu artırıyor; Fransızların arabulucu rol üstleneceği fikri ağır basıyordu.²⁹

Konferans yalnızca Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunları halletmek üzere toplanmamıştı. Aynı zamanda İtilaf Devletleri'yle Türkiye arasında I. Dünya Savaşı'nı sonuçlandıracak anlaşma da burada hazırlanacaktı.³⁰ Bu hiç de söylenmesi kadar kolay olan bir iş değildi. Çünkü masaya yatırılan bazı konular (kapitülasyonlar, azınlıklar, boğazlar vb.) son üç dört yılla sınırlı değildi. Yüzyılların hesabı görülüyordu.³¹

27 Türk basını konferansa büyük ilgi göstermişti. Konferansın birinci bölümünde İkdam gazetesi adına Ahmet Cevdet, Vakıf gazetesi adına Ahmet Şükrü (Esmer) ile Tanin gazetesinin sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) bulunuyordu. Hüseyin Cahit konferansın ikinci bölümüne de katıldı. Ahmet Şükrü ise bu kez Vatan gazetesi adına gelmiş, İkdam adına da Mevdi Sadrettin (Sayman) katılmıştı. Ayrıca Tevhid-i Efkâr'dan Velid Ebuzyiya, İleri'den Suphi Nuri (İleri), Hâkimiyet-i Milliye'den Kerami (Kurtbay), Yeni Gün'den Kemal Salih (Sel), Vakıf'ten Asım (Us), Öğüt'ten Ahmet Hidayet (Reel) ve Akşam'dan Ali Naci (Karacan) konferansın ikinci kısmına katılan gazetecilerdi. Bir ara Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadık (Sadak) da Lozan'da bulunmuştur. Türk delegasyonunun bir parçası gibi Lozan'da bulunan bu gazeteciler gelişmeleri yakından takip etmiş, Türk delegasyonuna destek vermiş ve Türk milletinin moralini yüksek tutmak için çaba sarfetmişlerdir: Hilmi Bengi, "Lozan Barış Konferansı'nda Türk Basını", 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara), I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s. 430-431, 445; Konferans sürecinin ve barış antlaşmasının mizah dergilerine yansımaları hakkında bkz. Yasin Kayış, "Lozan Antlaşması'nın Karikatürlere Yansımaları", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, II, Editörler: İsmail Şahin-Ersin Müezzinoğlu, İdeal Kültür Yay., 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 391-436.

28 Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu (6 Ekim 2003)- *Bildiriler*, TTK Yay., Ankara 2005, s. 13.

29 Ebru Gür, *Lozan Konferansı'nın Türk Basınına Yansımaları*, Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Tarih Anabilim Dalı Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2006, s. 23-26.

30 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, 9. baskı, Ankara 1996, s. 48.

31 Kemal Atatürk, a.g.e., s.466; Ayrıca bkz. M. Murat Hatipoğlu, "Şark Meselesi" ve Lozan Barış Andlaşması", 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara), II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s. 461-468.

Türk tarafı “*bir elde Misak-ı Milli, diğer elde kılıç*” konferansa katılmıştı.³² İtilaf devletlerinin öncelikleri ise birbirinden farklıydı. İngiltere, Musul Meselesi ile boğazların statüsünü öncelikli görürken, Fransa borçlar ve kapitülasyonları, İtalya ise kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj konularını öncelikli görüyordu.³³

21 Kasım 1922 günü Lord Curzon’un geçici başkanlığında ilk toplantı yapılarak, konferansın çalışma esaslarını belirleyen içtüzük ele alındı. Tüzük taslağında, yapılacak çalışmalar “*Doğu Meselesi Hakkında Konferans*” olarak adlandırılmıştı. İsmet Paşa buna itiraz ederek sadece “*Lozan Konferansı*” denmesinin yeterli olacağını savundu. Zira “*Doğu Sorunu*” ya da “*Şark Meselesi*” kavramı Avrupa’nın Osmanlı’ya yönelik uyguladığı yüz elli yıllık düşmanca siyasetini ve Sevr Antlaşması’nı çağrıştırıyordu. Sonunda bir orta yol bulundu “*Yakındoğu Sorunları Hakkında Lozan Konferansı*” adında uzlaşma sağlandı. İsmet Paşa’nın konferans başkanlığının dönüşümlü yürütülmesi önerisi ise kabul görmedi. Başkanlığın davet eden ülkelerden birine ait olması gelenektir. Fransız Massigli’nin Genel Sekreter olması kabul edildi. Konferans başkanlığı İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri tarafından dönüşümlü yürütüleceği gibi kurulacak komisyonların başkanlıkları da bu üç devletin delegelerinde olacaktır. İsmet Paşa’nın, konferansın resmi dilleri arasına (İngilizce, Fransızca ve İtalyanca’nın yanı sıra) Türkçe’nin de alınması talebi ile komisyonlardan birine Türklerin başkanlık etmesi önerisi ise kabul edilmedi.³⁴

Aynı gün içtüzüğün beşinci maddesine göre şu üç komisyon kuruldu:³⁵

1-Ülke, Askerlik ve Boğazlar Komisyonu

2-Türkiye’deki Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu

3-Maliye, Ekonomi, Limanlar, Demiryolları ve Sağlık Komisyonu

Konferansın başından itibaren özellikle Lord Curzon Türkiye’yi “*Yunanistan’ı yenen ama müttefikleri yenmemiş*”, “*Birinci Dünya Savaşı’nı kaybetmiş bir ülke*” olarak görme eğilimindeydi. Bunun altını da fırsat buldukça çizmeyi

32 İngiltere’nin Lozan delegesi H.G.Rumbold’dan akt. Selahi R. Sonyel, “Lozan’da Türk Diplomasisi”, *Belleten*, XXXVIII/ 49 (Ocak 1974), s. 53; Lozan’a giden heyetin konferansın başlangıcındaki tutumu, öncelikleri ve yetkileri için ayrıca bkz. Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, Çeviren: Mehmet Morali, Alfa Yay., 1. baskı, İstanbul 2011., s. 60-61.

33 Gönlübol-Sar, *a.g.m.*, s.50.

34 Akyol, *a.g.e.*, s. 129-132; Karacan, *a.g.e.*, s. 108-113.

35 74 gün sürecek olan konferansın ilk bölümünde bu komisyonlarda ve bunlara bağlı 12 alt komisyonla toplam 124 oturum gerçekleştirilmiştir: Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 130-131; Komisyonlar, alt komisyonlar ve çalışmaları için bkz. Veysi Akın, “Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)”, *Türkler*, XVI, Editörler: Hasan Celâl Güzel- Kemal Çiçek- Salim Konca, s. 309-311.

ihmal etmiyordu. İsmet Paşa'nın buna cevabı ise Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra dört yıl daha savaşmaya devam ettiği ve 1922'de kesin zafere ulaştığı şeklindeydi. İsmet Paşa Mudanya Mütarekesi'nden sonra Lozan'a geldiğini vurgularken Curzon ise Mondros'u hatırlatıyordu.³⁶ Bu iki farklı yaklaşım konferans boyunca çatışmalara neden olacaktı. Ne var ki I. Dünya Savaşı'nı bitirecek olan son anlaşmanın diğerlerinden farklı olacağı baştan belliydi. Zira İtilaf Devletleri; Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'a kendi şartlarını ileri sürerek ağır şartlarda antlaşmalar imzalatmışlardı. Şimdi ise kendilerine karşı Milli Mücadele kazanmış Türkler ile masaya oturup –istemeler de, kabullenmekte direnseler de- eşit şartlarda müzakere etmek zorunda kalmışlardı.³⁷

Törenler bitip, usul ve şekil konuları karara bağlandıktan sonra öncelikli olarak sınır konuları ele alındı. Lord Curzon'un başkanlığında toplanan birinci komisyonun ilk gündem maddesi Trakya sınırıydı. Daha ilk adımda Türkiye'nin Misak-ı Milli doğrultusunda "*Batı Trakya'da halkoyuna başvurulması*" isteği akamete uğradı. Zira Osmanlı İmparatorluğu Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'nda İttifak devletleri safında yer alması karşılığında Edirne'den Dimetoka'ya kadar olan bölgenin Bulgaristan'a ait olmasını kabul etmiş ve sınır Meriç nehri olarak çizilmişti. Mebusan Meclisi'nin Misak-ı Milli'yi kabul ettiği günlerde Batı Trakya Bulgaristan'ın elinden çıkmış olduğu halde bölgenin nihai statüsü belirsizliğini koruyordu. Mayıs 1920'de Yunanistan'ın Batı Trakya'yı işgal etmesi ise yeni bir fiili durum oluşmuş, Lozan masasına bu şartlarda oturulmuştu. Bu durumda Türkiye Batı Trakya'nın kendisinde verilmesinde ısrar etmekten ziyade, bölgenin demografik yapısına güvenerek plebisit istiyordu. Venizelos ise Türk tarafını "*zayıf yerinden*" yakalamış, "*Garbi Trakya'yı biz sizden almadık, Bulgarlardan aldık*" diyordu.³⁸ Bu sözler Yunanistan'ın Batı Trakya konusunda Türkiye ile pazarlığa oturmaya hiç de niyeti olmadığını gösteriyordu. Türk tarafı ise tezini savunmakta güçlük çekiyordu.

Konferansın hemen başında hiç de sürpriz olmayan biçimde, Türkiye için en zorlu rakibin İngiltere olduğu görülüyordu. Lord Curzon, İtilaf Devletleri'nin temsilcilerini bir blok olarak toparlamayı başarabildiği gibi İngiltere'nin önceliği olan konular tatminkâr bir şekilde yoluna girmedeği sürece konferansı yavaşlatmanın ve diğer konularda ilerleme sağlanamamasının da

36 Akyol, *a.g.e.*, s. 136-137.

37 Akın, *a.g.m.*, s. 309.

38 İnönü, *a.g.e.*, s. 333-338.

zeminini hazırladı.³⁹ İngiltere'yi ilgilendiren konularda çatışmalar başladığı sırada bu çatışmaları kopma boyutuna taşımayıp savuşturuyor, Fransa ve İtalya'nın ortak önceliği olan kapitülasyonları müzakereye açıyor ve Türklerin inatçılığını herkese gösteriyordu. Böylece bir yandan İtilaf saflarını sıkı tutarken diğer yandan bir kopma yaşanırca bunun İngiltere'nin önceliklerinden kaynaklanmadığı fikrinin alt yapısını hazırlıyordu.⁴⁰

Türkiye'nin baştaki stratejisi, müttefiklerle ayrı ayrı anlaşmaya varmak, sonra da İngiltere'yle mücadele etmektir. Ancak İngiltere'nin ilk andan itibaren müttefik saflarını sıkı tutması ve görüşmeleri çıkmaza sokmayı başarabilmesi, İngiltere'ye karşı Fransa ve İtalya'nın desteğini hiç olmazsa tarafsızlığını bekleyen İsmet Paşa'nın taktik değiştirmesine neden oldu. Yeni taktik öncelikle İngiltere'yle uzlaşmaktır. İngiltere'yle uzlaşma sağlanırsa, diğer konularda kopma olasılığı azalacak ve acilen ihtiyaç duyulan barışın önü açılacaktır.⁴¹

Aralık-1922 başlarında hâlâ uzlaşmaya yönelik adımlar atılabilmiş değildi. Aksine görüşmeler günden güne çetrefilleşiyor, bir sağırlar diyalogu yaşanıyordu. Diğer yandan Türk heyeti telgraf iletişimi açısından da büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. İsmet Paşa kimi günler Ankara'ya 10-15 telgraf çekip bilgi veriyor, bilgi ve talimat istiyordu. Diğer başkentlere göre Lozan'a çok daha uzak olan Ankara'ya telgrafların ulaşması ve cevapların gelmesi ise çok zaman alıyordu. Ankara ile Lozan arasında telgraf iletişiminin sağlanabileceği iki hat vardı. Akdeniz üzerinden giden "Doğu Hattı"nı İngilizler işletiyordu. Bu hattın alternatifi ise Fransızların işlettiği "Köstence Hattı" idi. Telgraf iletişimindeki gecikme ve aksamalar İsmet Paşa ile Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey arasında güven sorunu oluşturduğu gibi karşı tarafın elini de kuvvetlendiriyordu. Zira İngilizler görüşmelerde kısıtlı sürede cevap beklediklerini söyleyerek Türk heyetini sıkıştırıyordu. Daha da vahimi İngilizler telgrafları ele geçirmeyi başarmış, şifreleri çözmüşlerdi. İngiliz istihbaratı telgraf hatlarına giriyor, Ankara ile Lozan arasındaki haberleşmeyi öğreniyorlardı. Telgraflar Londra'da İngiliz devlet adamlarının kahvaltılı sofralarında okunuyor, Lozan'daki Lord Curzon ile Horace Rumbold'a ulaştırılıyordu.⁴²

39 Demirci, a.g.e., s. 77-79.

40 A.g.e., s. 80.

41 A.g.e., s. 82.

42 Akyol, a.g.e., s. 120-122; Orbay, a.g.e., s. 540-541.

Türk basını, Lozan'dan gelen haberlere geniş yer veriyordu ve Aralık ayı boyunca Lozan'dan gelen haberler pek de iç açıcı değildi. Beklendiği şekilde İngiltere uzlaşmaz bir tavır takınmış, görüşmeleri içinden çıkılmaz bir hale sokmayı başarmıştı. Yeni konular gündeme geldikçe görüşmeler çetrefilleşiyor bu da Türkiye'de barış beklentisi içinde olanları hayal kırıklığına uğratiyordu. Lord Curzon, Musul ve boğazlar konularında görüşmeleri istediği noktaya getirebilmek için boğazlar konusunda Türklerle Ruslar arasında bir çatlak oluşturmayı başarmış; Türkiye'yi Rus dostluğuyla, kalıcı barış arasında bir tercih yapmak zorunda bırakmıştı. Sonunda Türkiye'nin Misak-ı Milli'den çok uzak olmayan İngiliz tezini kabullenmesi Türk ve Rus heyetleri arasında soğuk rüzgârlar estirdi.⁴³ Hatta Sovyet delegesi Çiçerin ikili görüşmeleri sırasında İsmet Paşa'yı, Damat Ferit Paşa'nın politikasını izlemekle suçladı. İsmet Paşa'nın yeniden bir savaş çıkması halinde Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi desteklemeye hazır olup olmadığı sorusuna karşılık Çiçerin'in kaçamak cevaplar vermesi üzerine, İsmet Paşa Türkiye'nin barışa ulaşmak için bu konuda uzlaşmaya ihtiyaç duyduğunu, görüşmeleri boğazlar yüzünden kesmeyeceğini ve boğazların güvenliği için Türk-Sovyet dostluğunun sürmesi gerektiğini açıkladı.⁴⁴

Boğazlar konusunun prensipte İngiltere'nin lehine çözülmesinden sonra, İngiltere için öncelikli sorun olarak Musul Meselesi kalmıştı. Ancak İngiltere hâlâ tavrını yumuşatmıyor, Fransızların Türklerle ayrı bir barış imzalamaya ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla iktisadi konuları ve kapitülasyonları itilaf bloğunu bir arada tutmak için kullanıyordu.⁴⁵

Lord Curzon, Türk tarafının inadını kırmak için her yolu deniyordu. Bir keresinde İsmet Paşa'yı tehdit edercesine şunları söylemişti:

“Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız. Hiçbir işte bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu karara vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende, bir de bu yanımdakinde.⁴⁶ Unutmayın, ne reddederseniz hepsi cebimdedir. Nereden para bulacaksınız, Fransız-

43 Demirci, *a.g.e.*, s. 92-96.

44 İnönü, *a.g.e.*, s. 347.

45 Demirci, *a.g.e.*, s. 103-105, 109.

46 Görüşmede bulunan ABD Murahhası Mr. Child kastedilmektedir.

lardan mı?.. Para kimsede yok. Ancak biz verebiliriz. Memnun olmazsak kimden alacaksınız? Harap bir memleketi nasıl kurtaracaksınız? İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman bugün reddettiklerinizi cebimizden çıkartıp bir bir size göstereceğiz".⁴⁷

Ocak ayı boyunca görüşmeleri çıkmaza sokan temel etken hâlâ Musul Meselesi'ydi. İsmet Paşa İngilizler'in bu konuyu ileride karşılıklı görüşmelerle halletmeye razı olduklarını, aksi takdirde konferansı tıkayacaklarını ve diğer sorunların çözülmesini engelleyeceklerini anlamakta gecikmedi. Ne var ki Curzon'la İsmet Paşa'nın, sorunu tüm temsilcilerin önünde tartışmaktansa özel yazışmalarla çözme girişimleri de sonuç vermedi.⁴⁸

Konferansı günü gününe takip etmeye, haber ve yorumları en hızlı şekilde okuyucuya ulaştırmaya çalışan Türk basınında ocak ayında görüşmelerin kesintiye uğrama ihtimalinden sıkça bahsedilmeye başlanmış, hatta buna kesin gözüyle bakıldığına dair yazılar yayınlanmıştı. Türk basını, müttefiklere yükleniyor ve görüşmelerin çıkmaza girmesinden İngiltere'yle Fransa'yı sorumlu tutuyordu.⁴⁹

Barış umutları azaldıkça askeri seçenekler ön plana çıkıyordu. İngiliz The Times gazetesi Aralık sonunda, İngiliz savaş gemilerinin İstanbul'a doğru hareket ettiğini yazmıştı. Ocak ayının ikinci yarısında Türk ordusu iyice hareketlenmiş, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ordunun hazır olduğunu Rauf Bey'e bildirmişti. Yunanlılar, Batı Trakya'ya kuvvet yığıyor; İngilizler bir yandan Yunanistan'a silah ve cephane gönderirken diğer yandan İstanbul'da savaş hazırlığı yapıyordu. Fevzi Paşa, konferansın kesilmesi halinde önce İstanbul ve Çanakkale boğazlarına ardından da Musul'a yönelik taarruzu içeren cephe emrini hazırlamış, bu emir Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylanmıştı.⁵⁰ Ancak hükümet Musul için yapılacak bir savaşın başarısızlıkla sonuçlanacağı ve Türk tarafı için olumsuz sonuçlar doğuracağı fikrindeydi. İsmet Paşa da Musul meselesinin konferansı çıkmaza soktuğunu görüyor ve Musul konusundan feragat ederek barışa ulaşma kanaatinde olduğunu bildirerek, Ankara'dan talimat istiyordu.⁵¹

Dokuz hafta süren konferans 27 Ocak 1923'te resmi çalışmalarını tamamladı. Trakya sınırı, adli kapitülasyonlar, iktisadi-mali konular ve Musul

47 İnönü, *a.g.e.*, s. 359-360.

48 Demirci, *a.g.e.*, s. 105, 107.

49 Gür, *a.g.t.*, s. 23-26.

50 Akyol, *a.g.e.*, s. 169-175.

51 *a.g.e.*, s. 169-175.

Meselesi çözülemeyen başlıca konulardı. İsmet Paşa, Ankara'dan görüş istemiş, Türkiye'ye dönme talimatı almıştı.⁵² 31 Ocak 1923'te İtilaf devletleri tarafından Türk heyetine sunulan anlaşma taslağı umutları yeniden filizlendirirse de Türk heyeti açısından kabul edilebilir değildi.⁵³ Türk Heyeti'nin 4 Şubat'ta yaptığı karşı teklif, görüşmeleri tam bir sinir savaşına çevirdi. Taraflar son kozlarını oynuyorlardı.⁵⁴ Gün boyunca karşılıklı görüşmeler yapıldı. Akşama doğru müttefikler Musul Meselesi ve iktisadi konularda bazı tavizler içeren son önerilerini sundular. Bu arada İngiltere'nin temsilcisi Curzon, Musul'u anlaşma dışına çıkarmak için son hamlesini yaptı. İngiltere, Irak sınırını derhal Milletler Cemiyeti'ne götürmekten vazgeçiyor; Türkiye ile görüşmelerin yapılabilmesi için bir yıl süreyle bu konuda Milletler Cemiyeti'ne başvurmamayı taahhüt ediyordu. Adli ve iktisadi konulara ise sert tutumunu sürdüren Curzon böylece bir taşla iki kuş vuruyor; hem Musul'u konferans dışına çıkarıyor hem de kopmanın Musul Meselesi'nden kaynaklanmamasını sağlıyordu. Nitekim Curzon'un beklediği gibi Musul konusundaki öneriyi kabul eden İsmet Paşa, Türkiye'yi bağımlı duruma düşüreceği gerekçesiyle adli ve iktisadi hükümleri reddetti.

Görüşmeler sona ererken, tüm tarafların acil olarak ihtiyaç duyduğu barış sağlanamamıştı. Taraflardan hiç biri arzu etmese de silahlı çatışma ihtimali hâlâ masada duran bir seçenekte ve son sözler de bu seçenek üzerine yoğunlaşmıştı. Fransız temsilcisi Bompard, Türk heyetini ikna edebilmek için barışın İsmet Paşa'nın elinde olduğunu, iki saat içinde anlaşma sağlanamazsa savaş çıkacağını söylüyordu. İsmet Paşa'nın baskılar karşısındaki "Ankara'ya gideceğim ve halkıma, Lord Curzon başkanlığındaki konferansın savaş istediğini söyleyeceğim" çıkışına; Curzon, "ülkenizi kurtarmak için yalnızca yarım saatiniz var" karşılığını vermişti.⁵⁵ İngiliz heyeti, 4 Şubat akşamında trenle Lozan'dan ayrılırken, kenti bir belirsizlik kaplamıştı. Heyetlerin Lozan'dan ayrılmaya başlaması kısa bir süre "Konferans dağıldı mı?" sorusunu akla getirirse de, yapıcı mesajlar ve konferansın genel sekreterinin yaptığı açıklamalar yüreklere su serpti. Kısa süre sonra bunun "ara dönem" olduğu kanaati hâkim oldu.

52 Demirci, *a.g.e.*, s. 111- 113.

53 *A.g.e.*, s. 116; Teklifin Türk basınındaki yankıları için bkz. Gür, *a.g.t.*, s. 129-131.

54 4 Şubat günü yapılan görüşmelerdeki havanın tasviri için bkz. İnönü, *a.g.e.*, s. 361-364; Aydemir, *a.g.e.*, s. 242-249; Türk tarafının teklifi hakkında bkz. Gür, *a.g.t.*, s. 133-134.

55 Aydemir, *a.g.e.*, s. 242-243. Demirci, *a.g.e.*, s. 115, 117.

4. Ara Dönem

Konferansın sonuçsuz dağılması, beklenmeyen bir durum olmasa da, barış beklentisi içerisindeki herkesin hevesini kursağında bırakmıştı. Tüm taraflara hâkim olan kaygı Türk basınına da hâkim olmuştu. Barış sağlanamamasının nedenleri, olası sonuçları ve alınabilecek tedbirler gazete sütunlarında günlerce tartışıldı. Gazetelere göre barışın önündeki engel Londra değil Paris'ti. Fransa ve İtalya eleştiriliyor, bu iki devletin Türk kamuoyunu hayal kırıklığına uğrattığı ileri sürülüyordu.⁵⁶ Basın açısından Fransa ve İngiltere'nin rolleri değişmişti ve yeni durumda İngiltere bir arabulucu gibi görülüyordu.⁵⁷

Görüşmelerin kesilmesinin ardından Türk heyeti, Romanya'nın Köstence limanı üzerinden Gülcemal vapuruyla İstanbul'a döndü. İsmet Paşa henüz Ankara'ya varmadan Ankara'da muhalif sesler yükselmeye başlamış, baş delegenin Batı Anadolu gezisinden dönmekte olan Mustafa Kemal Paşa'yla Eskişehir'de buluşması eleştiri konusu olmuştu. Ankara'ya ulaştıktan sonra İsmet Paşa Vekiller Heyeti'ne bilgi vererek yeni talimatlar istedi. Bunun üzerine konunun mecliste değerlendirilmesi gerekli görüldü⁵⁸

21 Şubat'ta meclisteki gizli oturumda İsmet Paşa Lozan görüşmelerin aşamalarını, karşılıklı tekliflerin içeriğini ve görüşmenin kesilme nedenlerini açıkladı.⁵⁹ 27 Şubat tarihli gizli oturumda ise gündem, hükümet tarafından hazırlanan karşı teklifin içeriği ve görüşmelerin sürmesi halinde murahhas heyetin izleyeceği strateji esaslarının tespiti idi. İsmet Paşa'nın yaptığı açıklamaların ardından mecliste sert tartışmalar başladı. Bu toplantıda özellikle II. Grup üyesi mebuslar hükümetin politikasını ve hükümet tarafından hazırlanan karşı projeyi sert biçimde eleştiriyorlardı. Mebuslar yalnız İsmet Paşa'nın açıklama yapmasını yeterli bulmuyor, hükümet üyelerinin de kendilerini ilgilendiren konularda açıklama yapmasını istiyordu. II. Grubun liderlerinden Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'e göre hükümet meclise karşı "*istihfafkârane*" (küçümseyici) hareket etmişti. Vekiller kendi görüşlerini meclise açıklamalı, izlenecek stratejiyi ise meclis belirlemeliydi.⁶⁰ Mustafa Kemal'e göre "*Muhalifler, adeta, ne istediklerini bilmez bir halde idi*". İsmet Paşa barış aşamasına geldiği halde barış yapmamakla, murahhas

56 Gür, a.g.t., s. 136-140.

57 Demirci, a.g.e., s. 127.

58 Atatürk, a.g.e., s. 479.

59 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, 21 Şubat 1339 (1923), s. 1291-1301.

60 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, 27 Şubat 1339 (1923), s. 1307.

heyeti de hükümetin talimatlarına uymamakla suçlanıyordu.⁶¹ Toplantıya damga vuran eleştirilerin başında ise “*Misak-ı Milli’den taviz veriliyor*” ve “*Musul elden gidiyor*” sözleri vardı. Özellikle İzmit Mebusu Sırrı Bey sert eleştirileriyle öne çıkıyordu.⁶² Bu tartışmalar üzerine kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa, Musul kararının sonraya bırakılmasının Musul’u kaybetmek anlamına gelmediğini söylemiştir. Mustafa Kemal’e göre Musul konusunda ısrar etmek ve barışın ön şartı olarak bunu koymak savaşa sebep olabilirdi ve meclisin bu olasılığı göz önünde bulundurması gerekiyordu. Hem barışı sağlamak hem de Musul’u almak aynı anda mümkün görünmüyordu. Musul sorununu ertelemek, bu konuda diğer devletleri devre dışı bırakarak İngilizlerle başa baş kalmak ve Türkiye’nin daha kuvvetli olduğu zamanı beklemek daha doğru olacaktı.⁶³ Konuşmasının bir bölümünde heyetin meclise karşı değil hükümete karşı sorumlu olduğunu, meclisin hükümete bir yön vermesiyle hükümetin de heyete bir talimat verebileceğini açıklayan Gazi havayı bir süreliğine yumuşatmayı, tansiyonu düşürmeyi başardı.⁶⁴ Ancak bu hava uzun sürmeyecekti.

1 Mart 1923 günü TBMM’nin yeni toplantı yılının açılış oturumu kamuoyuna açık yapılıyordu. Görüşmelerin kesilmesi ve meclisteki hava silahlı mücadele olasılığını yeniden gündemin üst sıralarına taşıdığından Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa açılış konuşmasında bu noktaya da temas ediyor, hem yurt içine hem de yurt dışına mesaj veriyordu. Gazi “... *dahil olduğumuz senenin bir sulh senesi olması ihtimali kadar bir harb senesi olma ihtimali de vardır. Bu ikinci ihtimale göre tedbirli bulunmak elbette daha muvafıktır*” diyordu. İkinci ihtimalin gerçekleşmesi halinde milletin ve meclisin, üzerlerine düşen görevleri kahramanca yerine getireceğine olan inancı tamdı.⁶⁵ Mütteliklerin olumsuz tavırlarına karşın Türkiye’nin barış yanlısı olduğunun da altını çizen Kemal Paşa; Türk Milleti’nin idari, mali ve ekonomik bağımsızlığının kabul edilmesi halinde barışın önünde bir engel

61 Atatürk, *a.g.e.*, s. 479; İnönü, *a.g.e.*, s. 368-369.

62 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 3, 27 Şubat 1339 (1923), s. 1304-1325; Bengül Salman Bolat, Tekin Demiraslan, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Mecliste Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 33-36.

63 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 3, 27 Şubat 1339 (1923), s. 1317-1318.

64 Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 479; Şevket Süreyya Aydemir, heyetin, vekiller heyetine karşı sorumlu olduğu görüşüne; heyeti TBMM’nin seçmiş olması nedeniyle katılmamaktadır; Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 254.

65 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 28, 1 Mart 1339, s. 2; Kazım Öztürk, *Atatürk’ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992, s. 934-935.

kalmayacağını altını çiziyor ve barışı sağlamanın müttefiklerin elinde olduğunu söylüyordu.⁶⁶

2-6 Mart arasında Lozan gündemiyle yapılan gizli oturumlarda eleştiriler daha da sertleşerek zirveye tırmandı.⁶⁷ 2 Mart'ta Dr. Rıza Nur mecliste adeta sorguya çekildi.⁶⁸ 3 Mart'ta yalnız Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey değil Hasan (Saka) Bey ve İsmet Paşa sert eleştiri ve sorulara muhatap olarak cevap vermek zorunda kaldılar.⁶⁹ 4 Mart'ta Rauf Bey ve İsmet Paşa'ya yönelik eleştirilerin dozu giderek artarken, tavır daha da sertleşiyordu. Edirne Mebusu Zülfü Bey, Mehmetçiğin kazandığı zaferin masada kaybedildiğini söylüyor bu sözü alkışlarla destekleniyordu⁷⁰. Oldukça heyecanlı bir konuşma yapan Hüseyin Avni Bey kürsüden *"Yarım sulh yapmaktansa böyle bir sulh yoktur, diye kesmeli. Büyük Millet Meclisi İskenderun'u verdiniz Batum'u verdik. Fakat verdik mi ben namusumla temin ediyorum ki sinemde misaki millî bağıracaktır. Buna söz verdim, iman haline soktum"* diye haykırıyor, meclisteki muhalefeti coşturuyordu.⁷¹ 5 Mart'ta gerilim son hadine vardı. Bazı milletvekilleri müzakere sürecini vatanın satılışı, sömürge barışı gibi sözlerle eleştirmeye başladılar. Ülkenin bağımsızlık ve bütünlüğünün mevcut heyetle sağlanamayacağını ileri sürerek İsmet Paşa'yı ordu-daki görevine dönmeye çağırdılar.⁷²

6 Mart günü yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa, görüşmelerin fazla uzamasının yarardan çok zarar getireceğini, İtilaf devletlerinin tekliflerinin kabul edilemez olduğunu ve Lozan'a giden heyetin görevini *"tamamen ve pek mükemmel bir surette"* yaptığı kanaatinde olduğunu belirtti. Yapılacak iş, savaş ihtimaline karşı gerekli tedbirleri elden bırakmamakla birlikte barış için çalışmaya devam etmektir. Bu amaçla sürdürülecek barış görüşmeleri için de meclis, vekiller heyetine ve ona karşı sorumlu olan muhalefete bir rota çizilmeliydi. Aynı gün 130 milletvekilinin verdiği önerge kabul edilerek İtilaf devletlerinin mevcut önerilerinin kabul edilemez olduğu, ancak tam bağımsızlık için görüşmelere devam edilmesi gerektiği kararlaştırıldı.⁷³ Sonuçta meclis Lozan heyetinin hareket tarzını ve

66 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 28, 1 Mart 1339, s. 13-14; A.g.e., s. 961-962.

67 Zeki Arıkan, "Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi", 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu (6 Ekim 2003)- Bildiriler, TTK Yay., Ankara 2005, s. 74; Demirci, a.g.e., s. 137; İnönü, a.g.e., s. 368-369.

68 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt 4, 2 Mart 1339 (1923), s. 1-28.

69 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt 4, 3 Mart 1339 (1923), s. 29-71.

70 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt 4, 4 Mart 1339 (1923), s. 100.

71 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt 4, 4 Mart 1339 (1923), s. 96.

72 Demirci, a.g.e., s. 136-137; TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt 4, 5 Mart 1339 (1923), s.105-147.

73 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, 6 Mart 1339 (1923), s. 173-174, 181-182; Zeki Arıkan, a.g.m., s.74-75.

hükümetin siyasetini onaylamıştı. Ancak savaşı yürüten meclisin, barışı yapamayacağı ve meclisin günlerinin sayılı olduğu da ortaya çıkmıştı.⁷⁴ Nitekim 1 Nisan'da seçimleri yenileme kararı alan meclis 16 Nisan'da son toplantısını yaparak dağıldı.

Görüşmelerin kesintiye uğradığı ara dönem, başta Türkiye ve İngiltere olmak üzere tüm tarafların kendi durumlarını gözden geçirdiği, ikinci raunda hazırlandığı ve yeni görüşmelere daha avantajlı başlayabilmek için gerekli gördüğü tedbirleri aldığı bir süreç olmuştur.⁷⁵ Bu süreçte Türk tarafı gücünü artırabilmek amacıyla Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik yaparak saltanata geri dönüş propagandasını yasakladı. Seçimlerin yenilenmesi kararını aldı. Meclis, kamuoyunda "*Chester Projesi*" olarak adlandırılan ve Musul da dâhil olmak üzere geniş bir alanda demiryolu inşası tekeline bir Amerikan grubuna veren anlaşmayı 9 Nisan 1923'te onayladı. Bunun anlamı açıktı. Türkiye yeni görüşmelerde ABD desteğini almaya çalışıyor, Fransız ve İngiliz sermayesine karşı ABD sermayesinin tercih edilebileceğini gösteriyor; İngiltere'nin yönetimindeki bir alanda imtiyaz vererek de o bölgedeki İngiliz egemenliği tanımadığını ve Musul'da hak iddia etmeyi sürdürdüğünü gösteriyordu.⁷⁶ İngilizlerin buna karşılık Musul'da askeri harekâta girişmeleri ve kuzeye ilerlemeleri ise zaten gergin olan havayı daha da gerginleştirdi. Aşırı askeri harcamalardan kaçınma, bir an önce barış ve istikrara kavuşma eğiliminde olan Türkiye ise bu "*oldubitti*"yi kabullenmek zorunda kalmıştır.⁷⁷

5. Lozan Konferansı'nın İkinci Aşaması

23 Nisan 1923'te taraflar yeniden masaya oturduklarında, müttefikler yeni yüzlerle temsil ediliyordu. İngiltere Lord Curzon'un yerine Sir Horace Rumbold'u, Fransa Bompard'ın yerine General Pellé'yi, İtalya ise Garro-ni'nin yerine Montagna'yı görevlendirmişti.

Görüşmelerin iki önemli aktörü, Türkiye ve İngiltere, farklı sebeplerle de olsa konferansı başarılı bir sonuca ulaştırmak için çalışacaklardı. İngiltere, barışın sağlanması açısından kilit bir konumdaydı. Hem müttefik cephesine

74 Aydemir, *a.g.e.*, s. 254.

75 Demirci, *a.g.e.*, s. 127.

76 Chester Projesi hakkında bkz. Bilmez Bülent Can, Demiryolundan *Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; İmtiyazın Lozan sürecindeki anlamı için bkz. Demirci, *a.g.e.*, s. 141-147; Chester imtiyazının verilmesinin yerli ve yabancı basındaki yankıları için bkz. Gür, *a.g.t.*, s. 172-178.

77 Demirci, *a.g.e.*, s. 150-151.

liderlik edecek hem de kendi çıkarlarını doğrudan etkilemeyecek konularda müttefikleriyle Türkiye arasında arabuluculuk yapacaktı.⁷⁸ İngiltere’yi temsilen gelen Rumbold, konferanstaki ilk nutkunda İngiltere’nin politikasındaki yumuşamanın sinyallerini veriyordu. Tüm tarafların kısa sürede barış istediğinin altını çizen Rumbold, İsmet Paşa’nın kumandanlıktaki başarılarını bildiğini, ancak paşanın aynı zamanda bir “*sulh adamı*” olduğuna da inandığını belirtiyordu.⁷⁹

Konferansın ikinci aşaması beklendiği gibi çatışmalar ve psikolojik baskılarla değil daha çok Fransızlarla İtalyanların beklentilerinin müzakere edilmesiyle geçti. Tazminatlar, kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, Yunanistan’ın tazminat ödemesi ve müttefik işgalindeki bölgelerin tahliyesi konferansın bu aşamasına hâkim oldu.

Konferansın ikinci aşamasının başlarında “*Montagna Formülü*” en tartışmalı konulardan biri oldu. Müttefikler, birinci aşamanın sonunda İtalyan temsilci Montagna’nın adli kapitülasyonlarla ilgili ortaya atmış olduğu formülü, hiçbir zaman resmi bir taslak olmadığı ve anlaşmanın 4 Şubat’ta acilen imzalanmasını sağlamak için son dakikada önerildiği gerekçesiyle reddediyorlardı. İsmet Paşa ise önerinin tüm müttefikler adına sunulduğu ve müttefiklerin sözünden döndüğü iddiasındaydı. Türk tarafına göre; müttefiklerin konferansın ikinci aşamasında Montagna Formülü yerine sundukları öneri adli kapitülasyonları yeni bir biçimde sürdürmeye yönelikti.⁸⁰

İkinci dönem görüşmeleri esnasında sürpriz bir gelişme oldu. Siyasi hayatı boyunca “*Türk Düşmanlığı*”nın bayraktarlığını yapan Yunanistan temsilcisi Venizelos, İsmet Paşa’yla özel bir görüşme yaptı. Venizelos sohbet sırasında ülkesindeki durumdan ve müttefiklerden şikâyet ediyordu. İsmet Paşa’da geçmişe bir sünger çekerek Türkiye ile Yunanistan arasında iyi ilişkiler kurulması görüşünde samimi olduğuna dair izlenim uyandırdı. Birkaç kez tekrarlanan bu görüşmeler, konferansın ikinci döneminde meyvelerini verdiği gibi Lozan sonrasındaki Türk-Yunan ilişkileri için de temel oluşturdu.⁸¹ Ancak bu durum konferans sırasında yeni restleşmeleri engellemeye yetmedi.

Mayıs başındaki iyimser havaya rağmen ay sonu geldiğinde hâlâ barış sağlanabilmiş değildi. Pek çok engel aşılmış, ancak bu kez de savaş

78 a.g.e., s. 161.

79 Aydemir, a.g.e., s. 257.

80 Demirci, a.g.e., s. 165.

81 İnönü, a.g.e., s. 387-396.

tazminatları konusu barışın önündeki son engel olarak ortaya çıkmıştı. Bu konuda Venizelos, Yunanistan'ın Türkiye'ye tazminat ödemektense savaşı göze alacağını söylüyor; İsmet Paşa da Türkiye'nin Yunanistan'la savaşmaktan çekinmeyeceğini söyleyerek Venizelos'un restine restle karşılık veriyordu. Müttefiklerin, Yunan tarafının hiçbir şey ödemeye yetecek gücü olmadığı, dolayısıyla bu konunun barış önüne set çekmemesi konusunda ortak tavrına karşılık; Fransızlarla İtalyanlar, Türk tarafının kendilerine tazminat ödemesinde ısrarcıydı.⁸²

Tazminatlar konusunun barış görüşmelerini çıkmaza soktuğunu gören İngiliz delegesi Rumbold, arabulucu rolünü üstlenmekte gecikmedi. Önce İsmet Paşa'yı Yunanistan'ın tazminat ödemeye gücü olmadığına ikna etti.⁸³ Sonra Yunanlılar'ın tazminat olarak Karaağaç'ı Türkiye'ye bırakmasının yolları arandı. Rumbold, Fransız ve İtalyan temsilcileri de tazminat konusundaki ısrarlarından vaz geçmeye çağırdı. Aynı süreçte Türk tarafı, hamlesini yaparak Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat istememesine karşılık, müttefiklerin de Türkiye'den tazminat talep etmekten vaz geçmeleri gerektiğini ortaya attı. Zira, müttefikler Yunanistan'ın tazminat ödemeye gücü olmadığını ileri sürüyorlarsa, Türkiye'nin de bir şey ödeyemeyeceğini görmek ve kabul etmek zorundaydılar.⁸⁴ Mayıs sonlarında tazminatlar konusu eşzamanlı olarak çözüldü. Türkiye'nin Karaağaç karşılığında tazminat taleplerinden vaz geçmelerine karşılık; Fransa ve İtalya özellikle İngiltere'nin baskısıyla tazminat taleplerinden vaz geçti.⁸⁵

Tazminatlar sorununun aşılmasından sonraki altı hafta boyunca öncelikli gündem maddeleri Osmanlı borçlarının hangi para birimiyle ödeneceği, kapitülasyonlar ve müttefik askerlerinin tahliyesi oldu. Özellikle borçlar ve kapitülasyonlar konularında Fransızların sert tutumu yine İngilizlerin engeliyle karşılaştı. Rumbold, Fransız temsilcisi General Pellé'ye, İngiltere'nin borçlar sebebiyle konferansın dağılmasından yana olmadığını açıkça belirtti. İngilizler gibi diğer müttefikleri de Fransa'yı borçlar konusunda yalnız bırakmışlardı.⁸⁶ Fransızlar için kapitülasyonların kaldırılmasını ve borç ödemelerinin anlaşma dışı kalmasını kabul etmekten başka bir yol kalmamıştı.

82 Demirci, *a.g.e.*, s. 168-170.

83 Savaştan önemli bir yenilgiyle ayrılan Yunanistan'ın Türkiye'ye tazminat ödeyemeyeceği zaten herkesçe bilinen bir gerçektir: Gönlübol-Sar, *a.g.m.*, s.55.

84 Demirci, *a.g.e.*, s. 170-173.

85 İsmet Paşa'nın, Yunanistan'dan savaş tazminatı talebinden Karaağaç karşılığında vaz geçmesi, buna karşı çıkan Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey'le, İsmet Paşa arasındaki çatışmaları derinleştirmişti: Gönlübol-Sar, *a.g.m.*, s.55.

86 Demirci, *a.g.e.*, s. 179-184.

Temmuz başlarında, sekiz aydır süren barış beklentisinin olumlu sonuçlanması an meselesi haline gelmişti. 24 Temmuz'a kadar süren görüşmelerde taraflar karşılıklı tavizler vererek, arta kalan sorunları halletmeyi başardılar.

6. Antlaşmanın Başlıca Hükümleri

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın temel metni beş bölüm ve 143 maddeden oluşmuştur. Toplam 17 sözleşme, protokol ve bildiri ile çeşitli mektuplar bu temel metne eklenmiştir. Temel metin içerisinde gerekli yerlerde bu belgelere atıflarda bulunulmuştur. Barış antlaşmasının ana metni ile eklerinin geçerli metinleri Fransızca olarak kaleme alındıktan sonra imza edilmiş ve Fransız Cumhuriyeti arşivlerinde koruma altına alınmıştır. Fransa, taraflardan her birine antlaşma metninin aslına uygun birer örneğini vermeyi üstlenmiştir.⁸⁷

Lozan Üniversitesi'nin konferans salonunda önce Türk delegasyonu ardından da diğer ülkelerin temsilcileri tarafından imzalanan antlaşmanın başlıca hükümleri şöyledi:

Suriye Sınırı: Fransızlarla imzalanan 1921 Ankara Antlaşması esas alındı. Bölgedeki Türk varlığı ve Türk kültürünün korunması şartıyla Hatay'ın Türkiye sınırları dışında kalması devam etti. Dönemin siyasi koşullarına bağlı olarak Hatay'ın anavatana katılması ise 1939 yılında gerçekleşti.

Irak Sınırı-Musul Sorunu: Bu sınır Lozan'da çözülememiş, çözümü Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonraki dokuz ay içerisinde gerçekleştirilecek olan Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakılmıştır. Bu süre içerisinde antlaşma sağlanamazsa konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi öngörülmüştür.

Söz konusu hüküm uyarınca taraflar Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra görüşmelere başlamışlar ve uzlaşmamışlardır. Konunun İngiltere'nin güdümündeki Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi ise Musul'un kesin olarak kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır. 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması'yla Türkiye bu durumu kabullenmiştir.⁸⁸

⁸⁷ Lozan Antlaşması'nın metni ve ekleri için bkz. Soysal, *a.g.e.*, s. 75-252.

⁸⁸ "Musul Sorunu"nun ortaya çıkışı, Lozan'da "Musul Sorunu" ile ilgili görüşmeler ve Lozan sonrasında konunun Türkiye aleyhine sonuçlandırılmasıyla ilgili bkz. Bilal Tunç, "Yeni Türk Devletinin İlk Dış Politika Sorunu: Musul", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, II, Editörler: İsmail Şahin-Ersin Müezzinoğlu, İdeal Kültür Yay., 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 217-251; Ayrıca bkz. Hikmet Uluğbay, "Musul Sorunu", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu (6 Ekim 2003)- Bildiriler*, TTK Yay., Ankara 2005, s. 83-96.

Batı Sınırı: Meriç nehri Türkiye ile Yunanistan arasında sınır kabul edilmiştir.

Adalar: I.Balkan Savaşı'nda elden çıkmış olan Ege Adaları'nın Yunanistan'a, Trablusgarb Savaşı sırasında İtalya tarafından işgal edilen ve sonradan da geçici olarak İtalya'ya bırakılmış olan Rodos ve 12 adanın İtalya'ya ait olduğu kabul edildi. Ayrıca 1878'den beri önce kiralama ardından da ilhak yoluyla Kıbrıs'ı ele geçirmiş olan İngiltere'nin, bu ada üzerindeki egemenliği tanındı.

Çanakale Boğazı'nın güvenliği için Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'ye veriliyordu. Yunanistan Ege adalarını silahtan arındıracaktı.

Azınlıklar: Türkiye sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim azınlıkların eski özel hakları kaldırılmış, uluslararası hukuktaki genel azınlık hakları tanınmıştır.⁸⁹ Osmanlı dönemindeki dini ayrıma dayalı olarak medeni hukukun uygulanması ilkesi Lozan'ın azınlıklarla ilgili hükümlerine de yansımıştı. Ancak anlaşma sonrasında Türk hukuk sisteminin laikleşmesi ve özellikle de 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'nun alınması sonucunda medeni hukuktaki ikilik ortadan kalkmış ve gayrimüslim azınlıklar da anlaşmanın 42. maddesinde tanınan ayrıcalık haklarından vaz geçerek Türk Medeni Kanunu hükümlerine tabî olmuşlardır.⁹⁰

Nüfus Mübadelesi: Lozan Konferansı'nın ilk aşamasında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli sözleşme ve protokole⁹¹ atıf yapılarak "*Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklular*"ın mübadelesi kabul edilmiştir. Buna göre İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler hariç iki ülkede yaşayan Türklerle Rumlar karşılıklı olarak yer değiştirecekti. Mübadeleye tabi tutulan kişilerden hiç biri Türkiye'nin izni olmadıkça Türkiye'ye, Yunanistan'ın izni olmadıkça Yunanistan'a dönüp yerleşemeyecekti. Mübadiller ayrıldıkları ülkenin uyrukluğunu yitirecekler, vardıkları ülkenin uyrukluğuna geçmiş olacaklardı.⁹²

89 Akyol, *a.g.e.*, s. 317.

90 Bilâl N. Şimşir, "Lozan'a Göre Azınlıklar", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu (6 Ekim 2003)- Bildiriler*, TTK Yay., Ankara 2005, s. 191-194.

91 30 Ocak 1923 tarihli "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" metni için bkz. Soysal, *a.g.e.*, s. 185-191.

92 Nüfus mübadelesi için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele- Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul 2003.

Ancak uygulamada kimlerin “yerleşik” kabul edileceğinin saptanması sorun olmuş ve établis (yerleşik) sorunu ortaya çıkmıştır. Konu Milletler Cemiyeti’ne götürülse de çözüm bulunamamış ancak 10 Haziran 1930 tarihli Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ile çözümlenebilmiştir.⁹³

Kapitülasyonlar: Türkiye’nin tezlerine uygun olarak kaldırılmıştır. Ancak beş yıllık geçiş sürecinde savaşa katılmamış ülkelerden hukuk müşaviri görevlendirilmesi ve karantina konusunda üç Avrupalı doktorun danışman olarak atanması Türkiye tarafından kabul edilmiştir.⁹⁴

Borçlar: Duyûn-u Umumiye’nin kaldırılması kabul edilmiştir. Osmanlı’dan kalan borçların Osmanlı’dan ayrılan ülkeler arasında bölüştürülmesi ve Türkiye’nin kendi payına düşen bölümü ödemesi kabul edilmiştir.

Borçların ülkeler bazında hesaplanabilmesi kolay olmadığından Türk Hükümeti alacaklılarıyla ilk anlaşmaya ancak 1928 yılında oturabilmiştir. Bu anlaşmaya göre Türkiye, Osmanlı’dan kalan 161. 3 milyon altın liralık borcun 1912’den önceki kısmının %62’sini, bu tarihten sonraki kısmın ise %76’sını ödemeyi kabul ediyordu. Böylece Türkiye’nin payına düşen borç yükü 107.5 milyon lira olmuş, borcun 99 yılda ödenmesi taraflarca kabul edilmişti. Ancak Dünya Ekonomik Bunalımı’nın etkisiyle Türkiye borçlarını ödeyemez duruma düşünce 1933 yılında Paris’te alacaklılarla yeni bir anlaşma imzalanmış borç 86 milyon liraya indirilirken, bu miktarın 700.000 liralık yıllık taksitle, %7.5 faizle ve 50 yılda ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu anlaşmaya göre geri ödemelerin Fransız Frangı ile yapılması öngörülmüyordu. Ancak Türkiye 1936’da taksitlerin yarısının, 1938’de de tamamının Türk Lirası olarak ödenmesini alacaklılara kabul ettirdi. Borçların tam olarak ve öngörülen tarihten önce bitirilmesi ise 1954 yılında gerçekleşmiştir.⁹⁵

Boğazlar: Anlaşma esas metnine ek olarak imzalanan “Lozan Boğazlar Sözleşmesi” ile düzenlenmiştir. Buna göre boğazlar, başkanı Türk olan Uluslararası Boğazlar Komisyonu’nun gözetiminde olmak kaydıyla uluslararası ticarete açıldı. Ticaret gemilerine savaşta ve barışta geçiş serbestisi tanınırken savaş gemilerinin geçişi konusunda özel düzenlemeler yapıldı. Komisyonun herhangi bir idare ve icra yetkisi yoktu. Başlıca görevi geçiş serbestliğine

93 Bkz. H. Cevahir Kayam, “Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IX /27 (Temmuz-Kasım 1993), s. 581-608.

94 Mehmet Emin Elmacı, *İttihat- Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Yay., 1. Baskı, İstanbul 2005, s.192-202; Ayrıca bkz. M. Emin Elmacı, “Lozan Antlaşması’nda Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yeni Türkiye’de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi: İzmir Amerikan Koleji Örneği”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)*, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s. 367-426.

95 Seyfettin Gürsel, “Dış Borçlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, II, s.470-471.

saygı gösterilip gösterilmediğini denetlemek ve gerekirse Milletler Cemiyeti'ne bilgi vermektir. Ayrıca Türkiye, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının iki yakası ile boğazların yakınındaki adalarda (İmralı Adası hariç) silah ve asker bulunduramayacaktı. İhtiyaç halinde boğazların savunması Milletler Cemiyeti'nin garantörlüğüne bırakılmıştı.⁹⁶ Sovyetler Birliği bu uzlaşmayı beğenmemiş ve sözleşmeyi imzalamamıştır.⁹⁷

Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlayan bu hükümler 1930'larda Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumu ve özellikle de İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sonrasında Türkiye tarafından uluslararası gündeme getirilerek Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle kaldırılmıştır.

İtilaf Devletleri'nin Çekilmesi: Antlaşmanın 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM'de onaylanmasını izleyen altı hafta içerisinde, imzalanan protokole bağlı olarak İtilaf devletleri Türk topraklarından çekilmişlerdir. Gökçeada ve Bozcaada 15 Eylül 1923'te Türkiye'ye teslim edilmiştir. 2 Ekim 1923'te yapılan askeri törenle de İtilaf kuvvetleri İstanbul'dan ayrılmıştır.⁹⁸

Savaş Tazminatları: Yunanistan, Anadolu'da yaptığı tahribatın karşılığı olarak Meriç nehrinin batısındaki Karaağaç'ı Türkiye'ye bırakmıştır.

Yabancı Okullar: Türkiye, ülke içerisindeki yabancı okulların kendi gözetim ve denetimine bağlanması, bazı derslerin Türk öğretmenler tarafından okutulması şartıyla yabancı okulların Türkiye'de eğitim verebilmesini kabul etmiştir.

Ermeni Yurdu Meselesi: Türk tezine uygun olarak, Ermenilere herhangi bir toprak verilmesi söz konusu olmamıştır.

Ortodoks Patrikhanesi Meselesi: Türkiye, Milli Mücadele dönemindeki zararlı faaliyetlerinden ötürü İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nin yurt dışına çıkarılmasını istemiş, ancak siyasetle uğraşmaması koşuluyla İstanbul'da kalması kararlaştırılmıştır.

Genel Af: Türkiye ve Yunanistan 1 Ağustos 1914-20 Kasım 1922 tarihleri arasında askeri ya da siyasi davranışı yüzünden ya da Lozan Antlaşması'na imza koyan devletlere ya da bu devletlerin uyruklarına yardımda

96 Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 118; Yüksel Kaştan, "Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış", 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara), I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s. 122-123, 129-130.

97 Soysal, *a.g.e.*, s. 83.

98 Bkz. Hüseyin Tosun, "İtilaf Devletleri Son Birliklerinin 2 Ekim 1923 Tarihinde Türk Bayrağını Selâmlayarak İstanbul'dan Ayrılışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IX / 27 (Temmuz-Kasım 1993), s. 627-658.

bulunması sebebiyle kimsenin rahatsız ve tedirgin edilmeyeceğine dair uzlaşmaya varmışlardır. Genel af içeren bu uzlaşmaya karşın Türkiye ek protokolde ifade edildiği üzere listesi sonradan hazırlanacak olan “150 kişi”yi bu af kapsamının dışında tutmuştur.⁹⁹

7. Antlaşmanın Onay Süreci

24 Temmuz’da antlaşmayı imzalayan Türk heyeti 7 Ağustos’ta Türkiye’ye dönmek üzere yola çıkmış, 10 Ağustos’ta İstanbul’a ulaşmıştır. Bu arada Rauf Bey 4 Ağustos’ta Heyet-i Vekile başkanlığından istifa ettiği için İsmet Paşa’yı karşılayanlar arasında bulunmuyordu.¹⁰⁰

Türkiye için Lozan Antlaşması’nın TBMM’de görüşülmesi öncelikliydi. Uzun süren barış beklentisi nihayet karar aşamasına gelmişti. Ayrıca İstanbul ve Çanakkale işgal altındaydı. Buna bağlı olarak konu 21 Ağustos 1923’te “*müstacelen*” meclis gündemine geldi. Nisan ayında seçim kararı alan meclis yenilenmiş, II. Grup üyeleri meclis dışı kalmıştı. Mebusların biri hariç tamamı Mustafa Kemal Paşa’nın listesinden meclise girdiğinden tartışmaların dozu I. Meclis’teki Lozan tartışmaları kadar sert değildi. Yine de önemli eleştiriler ardarda sıralandı¹⁰¹. Menteşe Mebusu Esat Efendi Antakya ve Trakya’nın kan ağladığını söylerken Mardin Mebusu Necib Bey Güney hudutlarının da aynı durumda olduğunu, çizilen sınırın o bölge halkını öldürdüğünü ileri sürüyordu. Urfa Mebusu Yahya Kemal Bey Musul, Antakya ve İskenderun’un sınırlarımız dışında kalmasını eleştiriyor, Batı Trakya için “600.000 Türkü Yunanistan’a elleri kolları bağlı teslim ettiler” diyordu.¹⁰² Antlaşma aleyhine en sert konuşmalardan biri 22 Ağustos’ta İzmir Mebusu Mustafa Necati tarafından yapıldı. “*Huzur-u millet ve tarih karşısında*” üzerine düşen görevi yerine getirmek amacıyla eleştirilerini sıralayacağını söyleyen Necati Bey, eleştirilerinin Türkiye’nin saygıdeğer delegasyonuna değil batılı diplomatlara yönelik olduğunu özellikle belirtmiştir. Ardından eleştirilerini sıralayan Necati Bey şunları söylüyordu:¹⁰³

“... bizi kardeşlerimizden ayırmışlardır. Üzerinde senelerce yaşadığımız bu sevgili yerlerimizi de bizden koparmışlardır, efendiler! Bizi dindaşlarımızdan ayıran bu muahedeyi kabul edemeyiz...”

99 Af kapsamı dışında tutulan ve “150’likler” olarak adlandırılan bu kişiler için bkz. Emin Karaca, *150’likler*, Altın Kitaplar Yay., Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 2007.

100 Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, s. 297.

101 a.g.e., s. 300.

102 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 1, 21 Ağustos 1339, s. 223-224, 233.

103 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 1, 22 Ağustos 1339, s. 230-235.

Muahede natamamdır, kat'i değildir. Efendiler! Biz böyle natamam bir muahede karşısında bila kayd ve şart rey veremeyiz. Çünkü kuponlar meselesi hal olmamıştır. Muahede natamamdır. Çünkü bizden ayrılması imkân dahilinde olmayan Musul kıt'ası için hey'et daha bir karar vermemiştir. Musul kıt'ası Türktür ve ilelebet Türk kalacaktır...

Efendiler! Bu muahedede iktisad-ı millimiz temin olunmamıştır. Muahede bu hususta da sakattır. Düyun-u Umumiyenin taksiminde de adilâne bir taksim nazar-ı dikkate alınmamıştır. Bütün borçların kısm-ı küllisi Türk Milletine yükletilmiştir...

Servet itibariyle, nüfus itibariyle ve arazisinin vasi'ti itibariyle Osmanlı İmparatorluğunun mühim bir kısmını terk ettik. Belki üçte dördünü bıraktık. Fakat efendiler! Düyun-u Umumiyenin yüzde altmışı bize bırakılmış, yüzde kırkı bizden ayrılan yerlere terk olunmuştur. Bunun adalet neresindedir? Bu taksim adilane midir?

Efendiler! Daha garip bir vaziyet vardır: Evrak-ı naktiye ve istikraz-ı dahiliyenin ödenilmesi tekmiil Türk Milletinin üzerine bırakılmıştır ... bu borç hepsi bize ait değil iken 173 milyon lira paranın bizim tarafımızdan ödenmesi talep edilmiştir ve biz de kabul etmişizdir. Efendiler! Bu muahede nasıl oluyor da kabul ediliyor ve nasıl kabul edebiliriz?

... elli sekizinci maddede 1914 senesinde harb sefinelerine mukabil terk edilen parayı bağışlamış bulunuyoruz...

... Bu muahedede kapitülasyon kokusu vardır. Kapitülasyonu Türk Milleti bundan yedi sekiz sene evvel lağv etmiştir... Bunu istediğimiz zaman kaldıracabiliriz, binaenaleyh bu muahedede bir kapitülasyon kokusu kokması beni ürkütüyor, korkutuyor...

... [Yabancı] sıhhiye müşavirlerini de kabul etmişiz... Adli müşavirler de vardır...

...Sonra asıl bu muahedenin en şayanı dikkat olan ve bizi en ziyade korkutan cihet; ticaretimize müteallik olan kısımdır. Ticaretimiz beş sene müddetle hal-i atalette kalmıştır...

... Bilhassa bu beş sene müddet zarfında ticaretimiz tamamıyla berbat olacaktır. Paralarımızı tamamıyla Avrupaya göndereceğiz. Çünkü efendiler! Tarifemizi bozamayacağız, tarifemizi değiştiremeyeceğiz. Tamamıyla onların tanzim eylediği şekilde yürütmeye mecbur kalacağız.

...[Çanak kale'de] Arazimizde mezarlıklara tasarruf salahiyetini düvel-i akideye terk ediyoruz.

... Bir de Boğazlar meselesi var... Her hangi bir surette serbesti-i mürura bir tecavüz vaki' olursa o zaman onlar boğazlarımıza istedikleri kadar

tecavüz salahiyetini vermiş oluyoruz. Bu madde beni ürkütüyor. Bu madde hakkında heyet-i murahhasadan kat'i ve sarih malumat istiyorum. ... En ziyade nazar-ı dikkati celb eden bir mesele de mübadele meselesinde heyet-i murahhasamızın lütüfkârlığıdır... Mübadele tam manasıyla olsaydı, eğer İstanbulda bize suikast eden Rumlar beraber gitse idi efendiler; bu şekilde ben heyet-i murahhasamızın lütüfkârlığını biraz hakka mukarin bulurdum...

... anlaşmanın (59)ncu maddesinde mukayyedir. Deniyor ki Türkiye harbin temadisinden ve onun netayicinden mütevellid Yunanistanın buhran-ı maliyesini nazar-ı dikkate alarak tamirat mes'alesinde Yunanistana karşı her türlü talebinden suret-i kat'iye de feragat eder efendiler! Yerleri, yurtları yakılmış milyonlarca halkın hakkını cür'etkârane bir surette bahş eden bu muahedenin bu maddesini yangın olan bir yerin mebusu olmak itibariyle kat'iyen kabul edemem... Doğrudan doğruya düvel-i müttefikenin ve düvel-i akidenin emr-i kat'isiyle hareket eden bu ordunun icraatından yalnız Yunanistan mes'ul değildir. O orduyu oraya sevk eden, o orduya emir verenler mes'uldür. Heyet-i murahhasamız konferansta doğrudan doğruya onlara hitap edeceklerdi ve Türk Milletinin hakkını düvel-i akideden isteyeceklerdi; Yunanistandan değil... Zarar ve ziyanın miktarı heyet-i murahhasamızca 4 milyar altın frank olarak tesbit edilmiştir. Bu dört milyar frank hibe edilmiştir... Nasıl olur da Türk Milleti üç milyon insanın hakkını feda edebilir?... doğrudan doğruya heyeti murahhasamızın tamirat mes'alesinde gösterdiği lütüfkârlığa karşı ben hiçbir vakitte bu milletin bir evladı olmak itibariyle beyaz rey veremem. Benim buna vereceğim rey sulh muahedesini saran bu kırmızı kâğıttan başka bir şey değildir.”

23 Ağustos 1923 günü Lozan Barış Antlaşması konusunda ilk söz hakkı Hariciye Vekili İsmet Paşa'ya verildi. Konuşmasına Lozan'a giden süreci özetleyerek başlayan İsmet Paşa, delege arkadaşları Hasan (Saka) ve Dr. Rıza Nur'un önemli katkılarıyla barışa ulaşıldığının altını çizdi. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın desteği sayesinde ağır sorumlulukları üstlenmek ve zorluklar karşısında hedefe doğru yürüyebilmek gücünü kendinde bulduğunu belirtti¹⁰⁴. Ardından mecliste dile getirilen eleştirilere cevap niteliğindeki konuşmasına devam etti.

İsmet Paşa yaptığı konuşmada anlaşmanın bütününe özetleyerek Lozan'da başarabildiklerini ve başaramadıklarını büyük bir dürüstlikle dile

104 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 1, 23 Ağustos 1339, s. 250-252.

getiriyordu.¹⁰⁵ Barışı sağlamak kolay olmamıştı. Ama imzalanan antlaşmanın kalıcı bir barış sağlayacağına inancı tamdı. İsmet Paşa konuşmasının bir yerinde üstlendikleri sorumluluğun büyüklüğünü şöyle dile getiriyor ve barışın altını çiziyordu:

“Arkadaşlar! Eğer herhangi bir mes’elede muharebeden ictinab ederek bir karar verdik ise bir def’a hakikaten milletin menafine muvafık bir sulha ulaşmak vazife-i asliyemiz olduğundandır. Bir de müsademenin hedef-i maddiyesini behemahal tayin etmek lüzumundandır. Arkadaşlar muharebe mukaddes bir şeydir. Ve o [ideal] için yapılır. Ve o ideal yalnız manevi muvaffakiyetle tatmin olunamaz. Behemahal maddi, müsbet neticelere varmak lazımdır. Yoksa her hangi bir his için, her hangi bir feveran için evlad-ı vatanın kanı akıtılamaz. (Alkışlar) Hepiniz evlat yetiştirmişsinizdir. Yirmi beş yaşında bir gencin bir lahzada heba olmasına karar vermek için çok düşünmek lazımdır. Bu ağır bir mes’uliyettir. Gerçi sırası geldiği zaman bir tane yirmi beş yaşındaki genç için değil yüz binlerce adam için karar verilmiş, ağır mes’uliyetler üzerimize almış istihsalı lazım bir hedefe varmak için kurban deriğ olunmamıştır. Ancak daha bidayette akıtılacak kan ve istimal edilecek netice behemahal mukayese olunmak lazımdır”.¹⁰⁶

İsmet Paşa’nın değerlendirmesine göre barışın sağlanması uğruna sınırlarımızın dışında Türklerin kaldığı doğrudur. Ancak kalıcı barışın sağlanması durumunda ve anlaşmada yer alan teminatların devreye girmesiyle bu konu bir sorun olmayacaktı. Karşılıklı çıkarlar bu konuda uzlaşmayı zorunlu kılıyordu. Diğer yandan, eleştiri konusu olan batı sınırı Misak-ı Milli ile uyumluydu. Zira Misak-ı Milli batıda daha geniş bir sınır çizmiyordu. Musul konusu üzerine de çok eleştiri gelmişti. Ama Irak sınırı bu anlaşmayla çizilmediğinden, sorunun barışçı yollarla çözülmesi için herhangi bir engel görünmüyordu.

Azınlıklar konusunda karşı tarafın kabul ettiklerinden daha fazlası kabul edilmemişti ki bu Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilen imtiyazlarla kıyaslanamazdı bile. Harb-i Umumi sırasında kapitülasyonları kaldırmanın herhangi bir geçerliliği olmamış, buna karşın Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar gerçekten kaldırılmıştı. Tamirat meselesinde iki tarafın karşılıklı talepleri olduğunu hatırlatan İsmet Paşa iki tarafın da

105 Taha Akyol- Sefa Kaplan, *Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları*, s. 771.

106 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt 1, 23 Ağustos 1339, s. 259.

barışa ulaşmak için taleplerinden vaz geçme zorunluluğu karşısında olduğunu anlattı. Türkiye Harb-i Umumi sonrasında yenilen devletlere dayatılan tamirat yükümlülüğünü kabul etmemiş, anlaşmada yer almasına izin vermemişti. Buna karşılık Türkiye, Yunanistan'dan talep ettiği tazminat konusunda esnek davranmıştı. Diğer yandan, tazminat talebiyle Yunanistan'a karşı bir savaş yapıp zafer kazanılsa dahi elde edilebilecek şey sadece bir imzadan ibaret olabilirdi. Bundan sonra da alacakları tahsil etmek amacıyla savaş durumunu sürdürmek gerekiyordu. Nitekim Harb-i Umumi sonrası Avrupa'daki tecrübe bunu göstermişti ve tazminatlar gerginlik konusuydu. Dış borçların paylaşımı konusunda da meclise ayrıntılı bilgiler veren İsmet Paşa ayrıca borç geri ödemesinin altınla yapılmasının büyük bir kazanım olduğunu anlattı. Çanakkale'deki mezarlıklar konusunda endişeye yer yoktu. Zira bu durumun emsalleri vardı. Olağanüstü bir durum söz konusu değildi.

Antlaşmanın boğazlarla ilgili hükümlerini de açıklayan İsmet Paşa, boğazların uluslararası önemini ve geçiş serbestisinin Misak-ı Milli'de de kabul edildiğini hatırlatıyordu. Boğazlar Komisyonu'nun yetkilerinin sadece sular üzerindeki savaş gemileri ile askeri uçaklarla sınırlı olacağını belirtmiş, boğazlar yakınındaki askeri kuvvetlerin denetlenemeyeceğini anlatmıştır. İsmet Paşa'nın yorumuna göre Anadolu'yu elinde bulunduran Türkler boğazlara hâkim olacaklarını zaten göstermişlerdi. Boğazlar ve İstanbul için herhangi bir tehlike söz konusu olamazdı. Türkiye bu konudaki savunma hakkını elinde tutacaktı. Ayrıca boğazlardan geçişi düzenlemek gibi uluslararası bir konuyu Türkiye'nin üzerine alması gereksiz bir yükü. Türkiye'nin bu yükü üstlenerek bütün devletlerle muhatap olmasına gerek yoktu.

Ticaret mukavelesi konusuna da açıklık getiren İsmet Paşa, Türkiye'nin beş sene boyunca ticaretinin mahvolacağı eleştirisini dayanaktan yoksun buluyordu. Ticaretin süreceği açıktı ve bu konuda tarifelerin belirlenmesi gerekiyordu.

Mübadele konusunun bir zorunluluktan doğduğunu belirten İsmet Paşa, iyi niyetin asırlardan beri çözemediği bir hastalığın esnasından çözülmüş olduğunu açıkladı. İstanbul'un mübadele dışında tutulması sorun olmayacaktı. Zira Yeni Türkiye'nin sınırları içerisinde kalan vatandaşların diğerleriyle huzur ve barış içerisinde yaşayacaklarına olan inancı tamdı.

İsmet Paşa anlaşmaya dair diğer konularda da bilgi verip eleştirileri yanıtladıktan sonra konuşmasının sonlarına doğru Lozan'ın anlamını şöyle açıklıyordu¹⁰⁷:

“Mütecanis yeknesak bir vatan; bunun dâhilinde harice karşı gayr-i tabii kuyuddan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dâhili imtiyazattan müberra bir vaziyet; gayr-ı tabii mükellefiyat-ı maliyeden azade bir hal, hakk-ı müdafaası mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiyedir... O Türkiyeyi bu muahedemeler ifade ve tanzih etmektedir.”

İsmet Paşa'nın uzun konuşmasının ardından müzakereler yeterli görülmüş ve Lozan Antlaşması'nın kabulüne dair kanunların oylamasına geçilmiştir. Dört ayrı kanunla kabul edilen oylamanın sonuçları şöyledir¹⁰⁸:

Birinci Kanun'un oylamasına 227 kişi katılmış, 213 kabul, 14 ret oyu verilmiştir.

İkinci Kanun'un oylamasına 220 kişi katılmış, 206 kabul, 14 ret oyu verilmiştir.

Üçüncü Kanun'un oylamasına 221 kişi katılmış, 208 kabul, 13 ret oyu verilmiştir.

Dördüncü Kanun'un oylamasına 225 kişi katılmış, 212 kabul 13 ret oyu verilmiştir.

Oylamada ret oyu verenler arasında Kılıç Ali Bey (Gaziantep), Mustafa Necati Bey (İzmir), Vâsıf Bey (Saruhan), Yahya Kemal Bey (Urfa) ve Şükrü Kaya Bey'in (Menteşe) olması dikkat çekicidir.¹⁰⁹

Lozan Antlaşması'nın Türkiye tarafından onaylanmasından iki gün sonra Yunanistan da onay sürecini tamamladı. Ancak İngiltere, Fransa, İtalya'nın onay süreci bu kadar hızlı yürümedi. Aksine onayı ağırdan aldılar. Bu geciktirmede yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını ve otoritesini kabullenmeme, Türkiye'de olası bir kaos beklentisi ve ayrıca İngiltere'deki hükümet krizleri etkili olmuştur. Nihayet Şubat 1924'te İngiltere'de

107 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 1, 23 Ağustos 1339, s. 268; Akyol ve Kaplan'ın eserinde bu ifadeler günümüz Türkçesiyle şu şekilde ifade edilmiştir: “Homojen, yeknesak bir vatan, bunun dahilinde harice karşı şu tabii olmayan kayıtlardan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahili imtiyazlardan arınmış bir vaziyet; tabii olmayan mali yükümlülüklerden uzak bir hal, müdafaa hakkı mutlak, kaynakları bereketli ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiyedir... O Türkiye'yi bu anlaşmalar ifade edip açıklamaktadır”: Akyol- Kaplan, a.g.e., s. 771.

108 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 1, 23 Ağustos 1339, s. 272.

109 Akyol- Kaplan, a.g.e., s. 771.

başlayan onay süreci 6 Haziran 1924'te tamamlanmıştır. 6 Ağustos 1924'te ise Japonya, İngiltere ve İtalya'nın onay belgeleri, sekreteryaya görevini yürüten Fransa'ya ulaştınca, aynı gün Lozan Antlaşması bütün devletler için yürürlüğe girmiş oldu. Fransa da 26 Ağustos 1924'te antlaşmayı onayladı.¹¹⁰

Onay sürecinde, Türkiye'de eleştirilere konu olan Lozan Antlaşması Londra'da da benzer ancak tam ters yönde eleştiriler almıştır. Antlaşma İngiliz parlamentosunda liberaller tarafından başarısız bulunarak eleştirildi. Liberaller bu antlaşmanın “*Türkler karşısında İngiliz diplomasisinin hezimetini*” olduğunu dile getiriyorlardı. 6 Haziran 1924'teki Avam Kamarası oturumunda Liberaller adına konuşan Lloyd George ve Edward Grigg Lozan'da İngiliz İmparatorluk geleneklerinin çiğnendiğini söylüyor, antlaşmayı imzalayan İngiliz delegelerini imparatorluğa zarar vermekle suçluyordu. Lloyd George kapitülasyonların kaldırılmasını, boğazlarda –sınırlı da olsa- Türk ordusunun bulunmasını, İzmir ve Mezopotamya (Güneydoğu) konusunda Türklere büyük ödümler verilmiş olmasını İngiliz diplomasisinin mağlubiyeti olarak tanımlıyordu. Bunu yaparken de Sevr Antlaşması'nı emsal gösteriyordu. Karşı söz alarak antlaşmanın onaylanmasını savunanlar ise Lloyd George'un politikalarının İngiltere'ye pahalıya mâl olduğunu; Türklerin Lozan'da, Sevr'deki gibi antlaşmayı imza etmek üzere değil eşit şartlarda masada bulunduğunu anlattılar¹¹¹.

ABD'de yayımlanan Time dergisinde antlaşmaya dair çıkan yorumlarda ise Lozan'da Hristiyan medeniyetinin çarmıha gerildiği, yüz yıldan fazla süredir İngiliz diplomasisinin ilk göze çarpan başarısızlığının bu antlaşma olduğu, Lozan'ın Avrupalıları Türkiye'den attığı söyleniyordu.¹¹²

Sonuç

Lozan Antlaşması I. Dünya Savaşı sonucunda yenilen devletlere, galipler tarafından imzalatılan barış antlaşmalarından farklı olarak uzun ve çetin bir müzakere sürecinin sonucunda imzalanmıştır. İtilaf devletleri her ne kadar I. Dünya Savaşı'nı kazanmış olmanın avantajını öne sürseler de başta İsmet Paşa olmak üzere Türk heyeti buna müsaade etmemiş, Kurtuluş Savaşı'nın yeni bir devlet doğurduğunun ve bu devletin kazandığı zaferler sonucunda Lozan'da masaya oturulduğunun altını çizmiştir.

110 Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, s. 305-310.

111 <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1924/jun/06/treaty-of-lausanne>'dan akt. a.g.e., s. 321-322.

112 Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, s. 322-323.

Antlaşmayı değerlendirirken tarafların hedeflerini, olanaklarını ve dönemin güç dengelerini göz önünde bulundurmak şarttır. Bu açıdan Lozan'ın "mantıkî ve gayet onurlu bir uzlaşma"¹¹³ olduğu görülür. Türk tarafının hedeflerini içeren Misak-ı Milli büyük oranda gerçekleştirilmiştir.¹¹⁴ Türk delegasyonuna Lozan'a giderken verilen talimatlardan taviz verilmemiş, bu doğrultuda kapitülasyonlar kaldırılmış ve Ermenilere Anadolu'dan herhangi bir toprak parçası verilmesi söz konusu olmamıştır. Düyûn-u Umumiye kaldırılmış, dış borçlar sorunu Türkiye'nin tezlerine uygun olarak karara bağlanmıştır. Diğer yandan Türkiye Musul, boğazlar ve Hatay konularında istediği sonuçları elde edememiş; bu durum gerek konferans sürecinde gerekse de onay sürecinde mecliste çok sert eleştirilere, tartışmalara konu olmuştur. 1922-23 yıllarının güç dengelerine bağlı olarak bu konularda uzlaşmacı bir tavır takınan Türkiye, 1930'larda şartların uygun hale gelmesiyle boğazlar konusunu istediği gibi çözecek, Hatay'ı da anavatan topraklarına katmayı başaracaktır. Musul Sorunu ise savaşımlardan yorgun düşmüş ve barışa son derece ihtiyacı olan Türkiye'nin gücünün sınırlarını aşmış, 1918'den itibaren İngiltere'nin işgali altında olan Musul'un geri alınması mümkün olmamıştır. Lozan'dan sonra İngiltere'yle başlayan ikili görüşmeler ve Milletler Cemiyeti'nin kararları sonucunda Türkiye'nin sınırları dışında kalmıştır.

Lozan'a bağlı olarak gerçekleşen nüfus mübadelesi ve hukuk birliğinin sağlanması, Türkiye'nin ulus-devlet haline gelmesinde önemli etkenlerdir.¹¹⁵ I. Dünya Savaşı sonucunda imzalanan diğer antlaşmaların aksine geçerliliğini halen koruyan bu anlaşma ile yeni Türk devletinin varlığı, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü dünya tarafından tanınmıştır. Ayrıca I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı da hukuken sona ermiştir. Türkiye'nin dünya ile ilişkileri yeni bir döneme girmiş, Atatürk tarafından gerçekleştirilecek olan in-kâplar için şart olan barış ortamı oluşmuştur.

113 İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2018, s. 261.

114 İsmet Paşa'nın Lozan Antlaşması ve antlaşmanın eksiklikleri hakkında değerlendirmesi için bkz. İnönü, *a.g.e.*, s. 419-426; Atatürk'ün değerlendirmeleri için bkz. Atatürk, *a.g.e.*, s. 498-510.

115 Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, s. 315-316; Lozan'ın hukuk birliğinin sağlanması açısından değerlendirilmesi için bkz. Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a*, Milliyet Yay., 3. baskı, İstanbul, 1997, s. 137-177.

Kaynaklar

1. Resmi Belgeler

- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt 24, 3 Teşrinevvel [Teşrinsani] 1338.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt 28, 1 Mart 1339.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt 1, 21 Ağustos 1339.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt 1, 22 Ağustos 1339.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt 1, 23 Ağustos 1339.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt 3, 21 Şubat 1339 (1923).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt 3, 27 Şubat 1339 (1923).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt 4, 2 Mart 1339 (1923).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt 4, 3 Mart 1339 (1923).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt 4, 4 Mart 1339 (1923).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt 4, 5 Mart 1339 (1923).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, Cilt 4, 6 Mart 1339 (1923).

2. Kitap ve Makaleler

- Akbulut, Dursun Ali, “Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları”, *Türkler*, XVI, Editörler: Hasan Celâl Güzel- Kemal Çiçek- Salim Konca, ss. 347-351.
- Akın, Veysi, “Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)”, *Türkler*, XVI, Editörler: Hasan Celâl Güzel- Kemal Çiçek- Salim Konca, ss. 306-318.
- Akın, Veysi, “Mudanya Mütarekesi ve Trakya’nın Kurtuluşu”, *Türkler*, XVI, Editörler: Hasan Celâl Güzel- Kemal Çiçek- Salim Konca, ss. 219-229.
- Akşin, Aptülahat, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.
- Akyol, Taha- Kaplan, Sefa, *Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları*, Doğan Egmont Yay., 2. baskı, İstanbul 2014.
- Akyol, Taha, *Bilinmeyen Lozan*, Doğan Kitap, 1. baskı, İstanbul 2014.
- Akyol, Taha, *Medine’den Lozan’a*, Milliyet Yay., 3. baskı, İstanbul 1997.
- Alp, İlker, “Misak-ı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşmasına Yansımaları”, *Türkler*, XVI, Editörler: Hasan Celâl Güzel- Kemal Çiçek- Salim Konca, ss. 293-305.
- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele- Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul 2003.
- Ankan, Zeki, “Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi”, *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu (6 Ekim 2003)- Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005, ss. 61-80.

- Atatürk, Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989.
- Ateş, Toktamış, “Lozan Beklentileri”, *Türkler*, XVI, Editörler: Hasan Celâl Güzel- Kemal Çiçek- Salim Konca, ss. 319-323.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, I, Remzi Yay., 5. baskı., İstanbul 1980.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, III (1922-1938), Remzi Kitabevi Yay., 8. Baskı, İstanbul 1983.
- Bengi, Hilmi, “Lozan Barış Konferansı’nda Türk Basını”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)*, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, ss. 427-446.
- Can, Bilmez Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Çelebi, Mevlüt, *Türk İnkılâp Tarihi*, Özal Matbaası, 1. baskı, İstanbul 2007.
- Çufalı, Mustafa, “Çanakkale Krizi ve Lloyd George’un İktidardan Düşmesi: Eylül- Ekim 1922”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/45 (Kasım 1999), ss. 801-819.
- Demirci, Sevtap, *Belgelerle Lozan*, Çeviren: Mehmet Morali, Alfa Yay., 1. baskı, İstanbul 2011.
- Elmacı, M. Emin, “Lozan Antlaşması’nda Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yeni Türkiye’de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi: İzmir Amerikan Koleji Örneği”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)*, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, ss. 367-426.
- Elmacı, Mehmet Emin, *İttihat- Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Yay., 1. Baskı, İstanbul 2005.
- Erhan, Çağrı, “Lozan’ın Genel Çerçevesi”, *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu (6 Ekim 2003)- Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005, ss. 11-16.
- Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yay., 1. Baskı, Ankara 1990.
- Gönlübol, Mehmet – Sar, Cem, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, 9. baskı, Ankara 1996.
- Gür, Ebru, *Lozan Konferansı’nın Türk Basınına Yansımaları*, Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006.
- Gürsel, Seyfettin, “Dış Borçlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, II, ss. 470-485.
- Hatipoğlu, M. Murat, “‘Şark Meselesi’ ve Lozan Barış Andlaşması”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)*, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, ss. 461-468.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yay., 3. baskı, Ankara 2009.
- Karaca, Emin, *150’likler*, Altın Kitaplar Yay., Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 2007.

- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Milliyet Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1971.
- Kaştan, Yüksel, “Sevr Barış Antlaşması’ndan Lozan Barış Antlaşması’na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış”, I, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)*, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, ss. 103-135.
- Kayam, H. Cevahir, “Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IX /27 (Temmuz-Kasım 1993), ss. 581-608.
- Kayış, Yasin, “Lozan Antlaşması’nın Karikatürlere Yansıması”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, II, Editörler: İsmail Şahin-Ersin Müezzinoğlu, İdeal Kültür Yay., 1. Baskı, İstanbul 2018, ss. 391- 436.
- Kınross, Lord, *Atatürk- Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yay., 12. Baskı, İstanbul 1994.
- Orbay, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yay., 3. Baskı, İstanbul 2009.
- Ortaylı, İlber, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Yay., 1. Baskı, İstanbul 2018.
- Öztürk, Kazım, *Atatürk’ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- Salman Bolat, Bengül- Demiraslan, Tekin, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Mecliste Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansıması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, ss. 29-60.
- Sonyel, Selahi R., “Lozan’da Türk Diplomasisi”, *Bellekten*, XXXVIII/ 49 (Ocak 1974), ss. 41-116.
- Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yay., 3. baskı, Ankara 2000.
- Şahin, Cemile, “Atatürk Dönemi Dış Politikasında Misak-ı Milli’nin Etkisi”, *Atatürk Dönemi Dış Politikası*, III, Editörler: Ersin Müezzinoğlu- Latif Pınar, İdeal Kültür Yay., 1. baskı, İstanbul 2019, s. 9-52.
- Şimşir, Bilâl N., “Lozan’a Göre Azınlıklar”, *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu (6 Ekim 2003)- Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005, ss. 171-195.
- Tosun, Hüseyin, “İtilaf Devletleri Son Birliklerinin 2 Ekim 1923 Tarihinde Türk Bayrağını Selâmlayarak İstanbul’dan Ayrılışları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IX / 27 (Temmuz-Kasım 1993), ss. 627- 658.
- Tunç, Bilal, “Yeni Türk Devletinin İlk Dış Politika Sorunu: Musul”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, II, Editörler: İsmail Şahin-Ersin Müezzinoğlu, İdeal Kültür Yay., 1. Baskı, İstanbul 2018, ss. 217-251.
- Uluğbay, Hikmet, “Musul Sorunu”, *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu (6 Ekim 2003)- Bildiriler*, TTK Yay., Ankara 2005, ss. 83-96.